1 Sosial struktur anlayışının mahiyyətini açıqlayın. Əhalinin sosial tərkibi haqqında məlumat verin. (asan)

Sosial stuktur dedikdə sözün əsl mənasında sosial sistem kimi götürülən cəmiyyətin ayrı-ayrı sosial qruplara, kollektivlərə, etniki birliklərə differensasiyası, onlar arasında qarşılıqlı təsir və funksional əlaqələr başa düşülür.

Sosial struktur cəmiyyətdə müvafıq sosial mövqe tutan və mövcud sosial sistemdə qəbul olunmuş normalar və dəyərlər məcmusuna uyğun olaraq sosial funksiyalar yerinə yetirən elementlərin əlaqəsi və qarşılıqlı təsir üsuludur.

«Sosial struktur» anlayışı məhdud və geniş mənada işlənilir. Birinci halda sosial struktur dedikdə konkret sistem, onun struktur elementləri (siniflər, sosial qruplar və təbəqələr, digər birlik formaları) arasındakı münasibətlər başa düşülür. Geniş mənada götürülən sosial struktur isə sosial-sinfı, sosial-demoqrafik, sosial-ərazi, sosial-etnik, sosial-peşə strukturlarının məcmusunu əhatə edir. Sosial stuktur cəmiyyətin iqtisadi, siyasi və mənəvi mədəniyyət sistemləri, məişət münasibətləri ilə ayrılmaz əlaqəlidir. O, bir tərəfdən özündə həmin tərəflərin güclü təsirini hiss edir, digər tərəfdən isə özü onlara fəal əks təsir göstərir.

Sosial struktur öz daxili tərkibinə görə cox geniş anlayış olub, aşağıdakı tərəfləri əhatə edir:

1) əhalinin sosial tərkibi (sosial birlik formalarının, qrupların və təbəqələrinin ümumi əhali icərisində xüsusi çəkisi və bu münasibətdə bir-birilə nisbəti);

2) ayrı-ayrı sosial birliklərin ümumi sosial struktur daxilində yeri və rolu;

3) cəmiyyəti təşkil edən sosial qrupların və birliklərin funksional baxımdan qarşılıqlı münasibətləri;

4) sosial strukturun dəyişilməsi və inkişafın əsas meyilləri.

Yuxarıda qeyd olunan dörd stuktur bölgüsünün hər biri öz daxilində bir sıra tərəflərə ayrılır. Bu münasibətdə birinci bölgü-sosial tərkib, xüsusilə diqqəti cəlb edir. Onun məzmunu əhalinin bir-birindən keyfiyyətcə fərqlənən müxtəlif sosial qruplara və birlik formasına differensiyasını əks etdirir.

Əhalinin sosial tərkibinin daxilində aşağıdakı əsas tərəflər əhatə olunur:

a) sosial-sinfi birliklər, sosial qruplar və təbəqələr. Bu bölgünün əsasında işçilərin əmək bölgüsündə tutduğu yerin müxtəlifliyi durur;

b) işləyən əhalinin peşə tərkibi və kollektivlərə bölünməsi. Bunun əsasında işcilərin əmək bölgüsündə yeri ilə yanaşı diğər amillər-peşə məşğuliyyəti, ixtisas dərəcəsi, mənsub olduğu kollektivlərin səciyyəsi durur;

v) əhalinin sosial ərazi tərkibi. Bu bölgü üzvlərinin yaşayış məskənləri baxımından şəhərlərdə və yaxud kəndlərdə yerləşməsini ifadə rdir;

q) sinif və sosial qrupun öz daxilində mövcud olan daxili struktur bölgüsü elementləri və təbəqələr;

s) işcilərin əməyinin xarakterinə və məzmununa ğörə bölgüsü (fiziki əmək işciləri və əqli əmək işciləri);

d) əhalinin sosial-etniki birlik formalarına bölgüsü (millət, xalq, tayfa, qəbilə)

e) əhalinin sosial- demokratik bölgüsü (ailə, cinsə görə və nəslə görə bölgü).

Sosial strukturda mühüm elementlərdən biri də ziyalılardır. Ziyalılar ali və ya orta ixtisas təhsili tələb edən və ixtisaslı zehni əmək fəaliyyəti ilə peşəkar surətdə məşğul olan insanların birliyidir. Ziyalılar ictimai əmək bölgüsü sistemində və cəmiyyətin sosial strukturunda özünə məxsus yer tutur. Ziyalılar xüsusi müstəqil, sosial təbəqə kimi məhz kapitalizmdə

yaranmışdır. Ziyalıların bir çox dəstələri bütünlükdə cəmiyyətin mənafeyinə xidmət edən sahələrdə işləyirlər. Bunlara misal olaraq elmi işdə, təhsildə, təbabət və səhiyyədə, ölkənin müdafiəsində calışan əqli əmək işcilərini göstərmək olar. Ziyalıların digər əhəmiyyətli hissəsini azad peşə sahibləri (yazıcılar, sənətkarlar, rəssamlar, artistlər və s.) təşkil edir.

Müasir şəraitdə Azərbaycan cəmiyyətinin sosial strukturu özünün qeyri sabitliyi və dinamizmi ilə səciyyələnir. Azərbaycanın indiki sosial strukturu üçün istehsalla birbaşa bağlı olmayan marginal təbəqələrin (işsizlər, qaçqınlar, aztəminatlılar və s.) xüsusi çəkisinin xeyli dərəcədə yüksək olması səciyyəvidir.

2. Sosial sfera və onun fəaliyyət növlərini funksional təyinatına görə qruplaşdırın və izah edin. (asan)

Sosial sfera və onun fəaliyyət növləri funksional təyinatından asılı olaraq iki böyük qrupa bölünürlər: ictimai tələbatın təmin edilməsi ilə bağlı və cəmiyyətin fəaliyyəti üçün normal şəraiti təmin edən (elm, idarəetmə, ictimai asayişin qorunması və s.) və şəxsi tələbatın təmin olunması ilə bağlı olan sahələr.

Şəxsi tələbatları ödəyən sahələr də öz növbəsində iki qrupa bölünür.

1) mədəni (mənəvi) və sosial tələbatları ödəyən şəxsiyyətin ümumtəhsil səviyyəsinin yüksəldilməsinə və hərtərəfli inkişafına imkan yaradan, əhalinin səhhətinin möhkəmləndirilməsini təmin edən və işçi qüvvəsinin təkrar istehsalına bilavasitə təsir göstərən sahə və fəaliyyət növləri (maarif, mədəniyyət və incəsənət, səhiyyə, sosial təminat, bədən tərbiyəsi, idman);

2) xüsusilə məişət tələbatlarını ödəyən, ev təsərrüfatında əməyin qənaətinə və boş vaxtın çoxalmasına imkan yaradan sahə və fəaliyyət növləri (əhaliyə məişət xidməti, mənzil və kommunal təsərrüfatı, sərnişin

nəqliyyatı və rabitə).

Sosial sfera işçilərinin əməyinin nəticələri maddiləşmir, lakin ilk növbədə maddi aləmi insan beynində əks etdirən məqsədəuyğun fəaliyyət kimi (elmi biliklər, incəsənət və s.), ikincisi əmək prosesinin özündə istifadə olunan faydalı səmərə şəklində xidmət göstərən fəaliyyət kimi çıxış edir. Bu sahədə spesifik istehlak dəyəri - xidmət yaradılır və reallaşır. Sosial sferada əməyin (müəllimlərdə, həkimlərdə və s.) ikinci fərqli xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, burada xidmətin yaranma və istehlak prosesi üst - üstə düşür.

Bir əlamətə görə sosial sferanın rolunu müəyyən etmək cəhdi onun natamam və nəticə etibarilə səhv qiymətləndirilməsinə gətirib çıxarır. Məsələn bir sıra iqtisadçılar qeyd edirlər ki, sosial sfera fərdi istehlakı çoxaldır; bununla yanaşı onlar nəzərdən qaçırırlar ki, bu sferanın bütün sahələri yox, yalnız bir hissəsi istehlakın təmin olunmasında bu cür iştirak edir.

3. Sosial sferanın mahiyyətini açıqlayın. Sosial sahələri təsnifləşdirin və səciyyələndirin. (orta)

Sosial sfera- sosial proses subyektlərinin durmadan təkrar istehsalı zərurətindən doğan obyektiv tələbatın yaratdığı, cəmiyyətə məxsus bütöv, daim dəyişməkdə olan bir altsistemdir. İnsanın öz həyatını təkrar istehsal edən fəaliyyət sahəsidir, cəmiyyətin sosial funksiyasını həyata keçirən fəzasıdır. Burada insanın sosial və vətəndaş hüquqları reallaşır. Onun fəaliyyət göstərməsi obyektiv qanunlarla müəyyənləşdirilir və sosial idarəçiliyin müəyyən prinsiplərinə əsaslanır.

Sosial sfera əşya, prosessual, ideya və insani cəhətli zəruri komponentlər dəstinə malikdir. Bunlara sosial infrastruktur və onun istehsal etdiyi istehlak məhsulları, təhsil, səhiyyə, sosial və məişət xidməti

prosesləri, sosial sferanın idarəetmə orqanları və institutları, əhalinin istehlakçı davranışının mexanizmi və normativ tənzimləmə bazası aid edilir.

Sosial sferaya bilavasitə insanların həyat səviyyəsi ilə bağlı olan iqtisadi obyektlər və proseslər, əhalinin maddi, mənəvi nemətlər, xidmətlər istehlakı, insanların, kollektivlərin və bütövlükdə cəmiyyətin zəruri tələbatının ödənilməsini əks etdirən iqtisadi fəaliyyət növləri daxildir.

Sosial sferanın iqtisadiyyatı ehtiyatların məhdudluğu şəraitində, təhsil, mədəniyyət və incəsənət, səhiyyə, sərnişin nəqliyyatı və rabitə, bədən tərbiyyəsi və idman, turizm xidməti, sosial təminat, mənzil-kommunal təsərrüfatı, maliyyə - kredit və digər sahələrində yaranan iqtisadi münasibətlər sistemini tədqiq edir.

Sosial sahələrin əsas məqsədiəhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə şərait yaradan maddi və xidmət sferasını inkişaf etdirmək, əhalinin tələbatına uyğun istehsal, istehlak, bölgü, mübadilə proseslərini və əsas növlərini yaratmaqdan ibarətdir. Sosial sfera insanların bölgü, istehsal və istehlak münasibətlərini formalaşdırır.

Sosial sahələrin iqtisadiyyatı fənninin obyektini bu sferada (təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, turizm, sosial təminat, mənzil-konununai təsərrüfatı və s. sahələrdə) fəaliyyət göstərən müəssisə və təşkilatlar, predmetini isə qeyd olunan sahələrdə baş verən hadisə və proseslərin, münasibətlərin xüsusiyyətləri, yalnız bu sahəyə məxsus qanun və qanunauyğunluqların açılması təşkil edir.

Sosial sferanın fəaliyyəti, maddi istehsaldan fərqli olaraq, təbiətin maddəsi və qüvvələrinə dəyişdirici təsirlə əlaqədar deyil. Onun təsir obyekti insan, insanın həyat və fəaliyyətinin sosial şərtləri, həmçinin ictimai orqanizm kimi cəmiyyətdir.

Sosial sfera iqtisadi fəaliyyət xarakterinə görə özündə müxtəlif sahələri

birləşdirir. Hal - hazırda mövcud olan iqtisadi sahələrin təsnifatına görə sosial sferaya aşağıdakı sahələr aid edilir:

Təhsil;

Səhiyyə;

Elm və elmi xidmət;

Mədəniyyət və incəsənət;

Bədən tərbiyyəsi və idman;

Turizm və sosial-mədəni servis xidmətləri;

Sosial müdafiə və sosial təminat;

Sosial və tibbi sığorta iqtisadiyyatı;

Əhaliyə məişət xidmətləri;

İctimai iaşə xidmətləri;

Sərnişin nəqliyyatı;

Əhaliyə rabitə və informasiya xidmətləri;

Mənzil-kommunal təsərrüfatı.

Bir çox iqtisadçılar sosial sferaya ticarət və ictimai iaşənin, hətta maddi texniki təchizatın, satış və tədarükünün də əlavə olunmasını zəruri hesab edirlər. Fikrimizcə bü cür yanaşma mübahisəlidir. Ticarət və ictimai iaşənin maddi istehsal sahələrinə aid edilməsi tamamilə qanunauyğundur, çünki ticarət əhaliyə məhsulların alınmasında xidmət göstərsə də iqtisadi məzmunca onun xidmətləri hər şeydən əvvəl istehsala göstərilən xidmətlərdir. Ticarətin əsas funksiyası tələbin öyrənilməsi və istehsal olunan malların istehlakçıya çatdırılmasıdır. İctimai iaşədə istehsal funksiyası xam məhsulların istehlak üçün hazır vəziyyətə gətirilməsi üstün yer tutur. Maddi - texniki təchizat, satış və tədarük isə bütövlükdə istehsalın tələbatına xidmət göstərirlər.

Sosial sferaya daxil olan sahələrin ümumi oxşar cəhətləri vardir:

1. Sosial sferaya daxil olan sahələri xarakterizə edən göstəricilərlə həyat səviyyəsini səciyyələndirən əsas göstəricilər eyniyyət təşkil edir;
2. Sosial sferaya daxil olan sahələr əsasən xidmət sahələrini əhatə edir;
3. Bu sahələr məcmu halda maddi və mənəvi dəyər yaradaraq, insan potensialinin inkişafında əhəmiyyətli rol oynayir.
4. Sosial sferaya daxil olan sahələr ölkənin milli və iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasının zəruri tərkib hissələri kimi çıxış edir.

4. Sosial sferanın xarakterik xüsusiyyətlərini nümunə göstərməklə izah edin. (orta)

Sosial sferanın xarakterik xüsusiyyətlərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

Birinci, sosial sfera maddi istehsaldan öz funksional təyinatı ilə fərqlənir. Burada, insana və onun yaşayışının sosial şəraitlərinə təsir mövcuddur. Sosial sferada işçilərinin əməyi xidmət formasında yerinə yetirilir. O, bir tərəfdən, əmək fəaliyyəti kimi, digər tərəfdən, faydalı əmək şəklində fəaliyyətin nəticəsi kimi çıxış edir. Xidmətin bu iki tərəfi vahid birliyi təşkil edir.

Sosial sferada xidmətlər, qeyri-maddi xidmətlər, sosial xidmətlər kimi təmsil olunur, çünki onlar əşya formasını almırlar və maddi sərvət formasında toplanmırlar.

Sosial xidmətlərlə yanaşı maddi-istehsal sahələrində yaranan xidmətlər də mövcuddur. Maddi xidmətlər dövriyyə sferasında istehsal prosesinin davamına, məhsulun daşınmasına və saxlanılmasına yönəldilmişdir. Maddi xidmətlərə ticarət, ictimai iaşə, nəqliyyat və rabitə xidmətlərinin bir çoxu daxil edilir.

Sosial sferanın göstərdiyi xidmətlər vacib iqtisadi əlamətə malikdirlər ki, bu da öz ifadəsini onların dəyəri olmamasında tapır. Ancaq əmtəə istehsalı şəraitində xidmət dəyər formasını ala bilər və alqı-satqı obyekti ola bilər.

İkinci, sosial sferada əmək prosesi maddi istehsalla müqayisədə fərqli cəhətlərə malikdir. Sosial sferada çalışanların əməyi fərdiləşmişdir. Sosial sfera insanların fərdi tələbatları müxtəlif cür zövqləri, əhval-ruhiyyələri ilə əlaqəlidir. Bu, sosial sahələrdə işləyənlərin şəxsi keyfiyyətlərinə xüsusi tələblər irəli sürür. Ona görə də, sosial sferada ixtisaslı işçilərin xüsusi çəkisi yüksəkdir.

Üçüncü, sosial sferada əməyin maddi şərtləri (əsas fondlar) maddi istehsalın əmək vasitələri ilə xaricən uyğunlaşa bilərlər. Amma, iqtisadi cəhətdən onlar uzunmüddətli istifadə olunan əmək əşyaları kimi çıxış edirlər, öz dəyərini yaranan məhsula keçirmirlər. Onların dəyəri istehlak prosesində yoxa çıxır.

Dördüncü, sosial sferada əmək mexanikləşdirmə və avtomatlaşdırmanın təsirinə nisbətən az miqyasda düşür. Buna görə də, sosial sahələr maddi istehsalla müqayisədə daha yüksək əməktutumluluğu ilə fərqlənirlər. Xidmətlərin həcminin genişlənməsi və keyfiyyətinin yaxşılaşması əsasən bu sferanın əmək resurslarının sayının çoxalması, əməyin təşkili və idarəetmənin mütərəqqi metodlannın daxil edilməsi hesabına təmin olunur.

Beşinci, xidmətlər istehlak əşyalarıdır, pullu, güzəştli və pulsuz xidmətlərə bölünürlər. Pulsuz xidmətlər - sosial sferanın sosial-mədəni sahələrinin xidmətləridir (təhsil, səhiyyə, mədəni xidmətlərin bir çox növləri və s.). Pulsuz xidmətlərin inkişafı ictimai istehlak fondları hesabına təmin olunur.

Mənzil-kommunal təsərrüfatı, məişət xidmətləri, nəqliyyat, rabitə, turizm və s. sahələrin xidmətləri pullu xidmətlərə aiddirlər. Pullu xidmətlər sahəsi əhalinin tələbatının ödənilməsinin əsasən fərdiləşdirilmiş formasını ifadə edir. Pullu xidmətlər sahəsinin inkişafı əhalinin pul vasitələrinin, həmçinin müəssisə və təşkilatların vasitələrinin cəlb olunması hesabına təmin edilir.

Altıncı, sosial sferanın müəssisə və idarələrinin geniş əraziyə səpələnməsi ilə xarakterizə olunur, bu da ki, əhalinin bu obyektlərə gəlməsini geniş surətdə təmin edilməsinin zəruriliyindən irəli gəlir.

5. Sosial sahələrin resurs potensialından bəhs edin. Əmək resursları balansının strukturunu təsvir edin. (asan)

Sosial sferanın resurs potensialı- bu sahəyə məxsus vəzifələrin icrası üçün iqtisadi imkanlarını səciyyələndirən maddi-texniki, əmək, maliyyə, təşkilati-idarəçilik və informasiya ehtiyatlarının məcmuusudur.

Resursların tərkibinin və hərəkətinin qeydiyyatı üçün aşağıda göstərilən balanslar sistemindən istifadə olunur; əsas fondlar balansı, maddi-texniki və yanacaq-enerji resursları balansı, əmək resursları balansı. Təsərrüfatlararası ehtiyatlar axınının və sosial sfera ilə maddi istehsalat arasındakı fəaliyyət mübadiləsinin təhlili və proqnoz qiymətinin alınması üçün ictimai məhsulun istehsalının və paylanmasının sahələrarası balansından istifadə olunur.

Əmək resursları, sosial sferanın inkişafının ən vacib resurs amilidir. Bu sferada məşğul olan heyətin keyfiyyət tərkibinə qarşı həmişə yüksək tələblər qoyulmuş, ona görə də burada işləyənlərin arasında ali təhsillilərin faiz nisbəti yüksəkdir.

Əmək resursları 2 qrupa - 1) iqtisadi fəal və 2) iqtisadi qeyri - fəal

hissəyə bölünür. Əmək resurlarının hərəkəti və təkrar istehsalı əmək resursları balansında əks olunur. Həmin balansın strukturu aşağıdakı kimidir.

1. İş qabiliyyətli və iş qabiliyyətli yaşında olan əhali: kişilər - 16-65 yaş, qadınlar - 16-62 yaş.

2. İş qabiliyyətli və iş qabiliyyətli yaşında olmayan əhali: kişilər - 65 yaşdan yuxarı, yeniyetmələr - 16 yaşa qədər əhali, qadınlar - 62 yaşdan yuxarı.

3. Əmək resurlarına daxil deyildir: I və II dərəcəli əlillər (istehsal və müharibə əlilləri) və iş qabiliyyəti olmayan əhali.

6. İşsizliyin hansı formaları var? Onları fərqləndirin (asan)

Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində işsizliyin müəyyən tipləri mövcuddur:

1. Friksion işsizlik.
2. Struktur işsizlik.
3. Mövsümi (dövri) işsizlik.

Friksion işsizlik bir qayda olaraq qısamüddətli olur, könüllü xarakter daşıyır və uyğun iş yerinin axtarılma prosesini əks etdirir. Buna görə də friksion işsizlik müəyyən dərəcədə arzuolunan və qaçılmazdır, çünki işçilərin bir çoxu, bəlkə də hamısı, az maaş verilən işdən çox maaş verilən, daha az məhsuldar işdən daha yüksək məhsuldarlığı olan işə keçməyə çalışır, yaxud yaşadığı coğrafi ərazilərdəki iş yerlərində işləməyə üstünlük verirlər. Beləliklə friksion işsizlik o adamları əhatə edir ki, onlar iş gözləyirlər, iş yerini dəyişirlər, iş axtarırlar və s. onlar ümumi işsizliyin fonunda bir-birini əvəz edirlər.

Struktur işsizlik friksion işsizliyin davamıdır. Struktur işsizlik bir qayda

olaraq uzunmüddətli olur, məcburi xarakter daşıyır. O, istehlak tələbatının artması ilə əlaqədardır. İstehlak tələbatının artması, yeni məhsula tələbat doğurur. Bu isə istehsal texnologiyasının dəyişilməsini, yeniləşməsini tələb edir və potensial mütəxəssislərə tələbatı artırır. Deməli, struktur işsizlik o adamları əhatə edir ki, onlar yeni ixtisas alırlar, ixtisaslarını dəyişirlər.

Dövri (mövsümi) işsizlik iqtisadi böhranla əlaqədardır. Lakin iqtisadiyyatın elə sahələri vardır ki (məs. Aqrar bölmə), orada mövsümi işsizlik təbiidir. Bu zaman iqtisadi böhran tsiklinin aşağı düşməsində işsizlik ordusu artır.

İşsizliyin həcmi friksion işsizliklə struktur işsizliyin cəmindən ibarətdir. Dövlət işsizliyi aradan qaldırımaq üçün müxtəlif versiyalardan istifadə edir. Məsələn, dövlət ağır inflyasiya şəraitində faiz stavkasını azaltmaq yolu ilə istehsalı genişləndirməyi və bununla da işsizliyi aradan qaldırmağa çalışır. Əgər dövlət bu formadan istifadə edirsə, resurslardan, o cümlədən, əmək resurslarından istifadə səviyyəsi yüksək ola bilər. Lakin dövlətin bu siyasəti qısa müddət üçün əhəmiyyətli ola bilər.

7. Sosial sferanın maliyyə resurslarını şərh edin. Sosial fondları müqayisə edin.. (orta)

Sosial sferanın vacib tərkib hissələrindən biri onun maliyyə resurslarıdır. İstənilən ölkənin maliyyə resursları üç subyekt: dövlət, müəssisə (təşkilat) və əhali (ev təsərrüfatı) arasında təmasda olur və hərəkət edir.

Dövlət aztəminatlı ailələrin, əlillərin, tələbələrin, valideynlərini itirilmiş yeniyetmələrin və digər insanların, bir sıra sahələrin tələbatını ödəmək üçün həmin sahələrin xərcini büdcə vasitəsilə ödəyir. Müasir

şəraitdə təşkilatların resursları əsasən sosial məqsədlərə istifadə olunur. Azərbaycan şəraitində neft sahəsi büdcənin əsas gəlirini formalaşdırır və büdcədən kənar fondlar yaradır. Büdcədənkənar fondlar bir başa işçilərin əməkhaqqını artırmaq, yaşayış üçün zəruri olan obyektlərin tikilməsini təmin etmək funksiyasını öz büdcəsi ilə reallaşdırır. Büdcədənkənar fondlar iri vergi ödəyiciləri olan neft şirkəti, Azərkimya, Azərqaz, Azərsu hesabına formalaşır. Dövlət büdcəsinə ödəmələrlə yanaşı sosial müdafiə fonduna vəsait ayırırlar. Sosial müdafiə fondu öz gəlirləri və xərclərini planlaşdırmaqla əhalinin sosial müdafiə məqsədini öz fəaliyyətinin əsas istiqaməti kimi qəbul edir və bu məqsədə nail olmaq üçün proqnozlar hesablamalar aparır ki, bir tərəfdən gəlirlərini müəyyən etsin, digər tərəfdən isə gəlirlərə uyğun xərclərin əsas istiqamətini müəyyənləşdirsin. Məntiqi cəhətdən bu proses əksinə də ola bilir. Yəni xərclər müəyyən normaya görə hesablanır. Bu xərcləri təmin edən gəlirlər axtarılır, sonradan isə sosial vergilər, ödəmələr, o cümlədən müəssisədən, ayrı-ayrı fiziki şəxslərdən tutulan, alınan vergilər müəyyənləşir.

Sosial sferanın maliyyə maddi resursların formalaşmasının və inkişafının təminatı üçün qeyri-dövlət resursları əsas rol oynayır.

Qeyri-dövlət resursları dedikdə, iki əsas meyar başa düşülür. Birinci həmin resurslar idarəolunma baxımından və formalaşma mənbələrinə görə dövlət resurslarından azaddır. Daha çox sahibkarlıq, xüsusi təşkilatlar və əhalinin resursları ilə bağlıdır. Ikinci istiqamət isə nisbətən formalaşması mənbələrinə görə dövlətin rolu mövcuddur. Ancaq planlaşdırma və idarəetmə baxımından həmin orqanın vəzifəsi olaraq azaddır. Qeyri-dövlət resurslarını istinad vergi yolu ilə və vergiyə cəlb olunmadan sahibkarların özlərinin hesabına baş verə bilər. Sahibkarlar sahibkarlıq obyekti olaraq sosial tələbatı ödəmək üçün ərazidə və ya hər hansı sahə üzrə biznes planlı

tərtib edirlər. Hər bir sahibkar birbaşa və ya istehsala xidmət vasitəsilə əhalinin və ya müəyyən sayda işləyənlərin sosial ehtiyaclarını ödəyir. Birbaşa sosial yardım əməkhaqqı sistemi vasitəsi ilə baş verir. Əməkhaqqının artımı sahibkarın mənfəətinin normadan artıq olmasından asılıdır. Həm də istehsalın, xidmətin genişlənməsi əməkhaqqının stimullaşdırıcı rolunun güclənməsi məqsədini güdür. Digər tərəfdən hər bir sahibkar, əlavə iş yerləri açıb iş şəraiti yaradır, pulsuz xidmət göstərir, mənzil şəraiti yaradır və s. bununla sosial mülkiyyətin formalaşmasına lokal şərait yaradır.

Sosial fondlar - əhaliyə sosial yardımın həyata keçirilməsi məqsədi ilə yaradılan pul vəsaitləri fondlarıdır. Sosial fondların yaradılmasının əsas mənbəyi mövcuddur: sığorta olunanların və muzdla işləyənlərin sığorta haqları, sahibkarların ödədiyi sığorta haqları, dövlət subsidiyaları.

Sığorta olunanların və muzdla işləyənlərin sığortası haqları onların gəlirlərindən çıxılan hissəsidir. Bir çox hissələrdə bu haqların dərəcələri faizlə proporsianal olaraq tətbiq edilir, yəni onlar gəlirlərin həcmindən asılı olaraq dəyişmir, sabit olur. Müxtəlif ölkələrdə üzvlük haqqlarının dərəcələri aşağıdakı həcmdə müəyyən edilir: Böyük Britaniyada və Fransada - 5.7%, ABŞ – 7.15% , Yaponiyada – 5.3% və s.

Büdcədənkənar dövlət sosial fondları hesabına bir sıra məsələləri həll etmək mümkündür. Onlardan:

- əhaliyə pul müavinətləri ödəmək, birdəfəlik yardım etmək yolu ilə sosial yardım və xidmət göstərmək;
- əhalinin əmək qabiliyyətinin bərpası və qorunub saxlanmasını təmin etmək;
- sosial infrastruktur müəssisələrini maliyyələşdirmək yolu ilə əhaliyə sosial xidmətlər göstərmək;

pensiya təminatını maliyyələşdirmək və s.

Azərbaycan Respublikasında büdcədənkənar məqsədli dövlət sosial fondlarına aşağıdakılar daxildir:

Dövlət Sosial Müdafiə Fondu; Əhalinin məşğulluğuna kömək fondu; Əlillərin sosial müdafiə fondu.

Məşğulluq fondu müstəqil maliyyə sistemi kimi respublika səviyyəsində və yerli səviyyədə yaradılır və dövlət əhalinin məşğulluğu siyasətinin həyata keçirilməsi tədbirlərini maliyyələşdirilməsi üçün istifadə edir. Məşğulluq fonduna ödəniş müəssisələrin əməyinin ödənilməsinə yönəldilən vəsaitin 2 faiz miqdarında təyin edilir və bu məsrəflər maya dəyərinə daxil edilir.

Əlillərin Sosial Müdafiə Fondunun büdcəsi mülkiyyət formasından asılı olmayaraq respublika ərazisində fəaliyyət göstərən müəssisə, idarə və təşkilatların mənfəətindən 1 faiz məcburi ayırmalar hesabına formalaşır.

8. Sosial sferada əmək məsrəflərinin əsas xüsusiyyətlərini nümunə üzərindən izah edin.. (orta)

Sosial sferanın əsas vəsaitlərinin təkrar istehsalının mühüm xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onlar təbiətən iqtisadi cəhətdən uzun müddətli istehlak rifahına aiddir və insanların maddi rifahının artması, keyfiyyətcə inkişafı üçün maddi zəmin yaradırlar.

Sosial sferada əsas vəsaitlərin əhalinin keyfiyyət tərkibinə olan struktur uyğunluğu və sosial sferanın bölmə və sahələrinə kapital qoyuluşu arasındakı nisbətlər sosial mütənasiblik adlanır.

Sosial sferanın əsas vəsaitlərinin istehlak dəyərini səciyyələndirən, onların işlənməsi nəticəsində alınan sosial effekt, insanlara xidmət üçün rahat və əlverişli sanitar-gigiyenik və ekoloji şəraitin yaradılmasında, xidmət sahələri idarə və müəssisələr şəbəkəsinin maksimum dərəcədə rahat yerləşdirilməsində, onların geniş imkanlarında, həmçinin arxitektura, bədii, tarixi, estetik dəyərində öz təzahürünü tapır.

Əsas sosial sfera vəsaitlərinin sosial effekti və sosial sferada kapital qoyuluşlarının effekti nəqliyyat yorğunluğu vasitəsilə iqtisadi cəhətdən

nisbətən qiymətləndirilə bilər. Bu sənaye zonasının ictimai və yaşayış tikililərinin dağınıq yerləşdirilməsi, nəqliyyat xətlərinin səmərəsiz planlaşdırılması çoxlu nəqliyyat növlərindən istifadə, artıq nəqliyyat dəyişmələri və s. səbəblərdən əmək və mədəni-məişət məqsədli gedişlər vaxtı işdənkənar vaxtın itirilməsini səciyyələndirir.

Nəqliyyat yorğunluğu işçilərin əmək məhsuldarlığının aşağı düşməsinə səbəb olduğuna görə onu şərti olaraq itirilmiş iş vaxtı ilə ifadə etmək olar. Bundan sonra əmək haqqı və yaxud bir saat ərzində istehsaledilən məhsulun dəyəri vasitəsilə istehsal edilməmiş məhsulun həcmini müəyyən etmək olar.

Sosial sferanın digər mühüm amilinin-təkrar istehsalın bir sıra xüsusiyyətləri mövcuddur. Bu amil əmək-insan resurslarıdır.

Xidmətlərin istehsalçıları ilə istehlakçıları arasındakı birbaşa şəxsi əlaqələr göstərilən xidmətin keyfiyyətinin insan-əmək resurslarının keyfiyyət icraçılarının ixtisas dərəcəsinin və peşə ustalığınm aparıcı rolunu müəyyən edir. Sosial-mədəni və işgüzar xidmətlər göstərən sahələrdə işçilərin yüksək təhsil və peşə hazırlığının səviyyəsi, əməyin yaradıcı, intellektual məzmunu ilə müəyyən olunur.

Müəssisələri insanların yaşayış zonalarına yaxın və işçilərinin əməyi əksər hallarda fiziki cəhətdən orqanizm üçün yüngül olan sosial sfera qadın əməyinin tətbiqi üçün çox əlverişli bir sahədir. İqtisadiyyatda qadınların məşğulluğunun genişlənməsi bütün dünyada əsas etibari ilə onların sosial sferaya cəlb olunması hesabına baş verir. Xidmət sferasının bir çox sahələrində məşğulluğun daim “qadınlaşma” prosesi gedirdi. Nəticədə əmək kollektivlərində qadın və kişilərin məqsədəuyğun mütənasibliyi və nisbətləri pozulur ki, bunun da ağır sosial aqibəti olur. Məsələn, məktəblərdə kişi müəllimlərinin olmaması (xüsusən yuxarı siniflərdə) yeniyetmələrin tərbiyəsinə mənfi təsir göstərir, pedoqoji kollektivdə sağlam sosial-psixoloji şəraitin yaradılması çətinləşir.

9. Məşğulluğun səviyyəsini nümunə misal üzərindən hesablayın. Məşğulluğun sosial-iqtisadi strukturunu şərh edin. . (cetin)

İqtisadiyyatın bazar yönümlü inkişafı iş qüvvəsinin transformasiyasına səbəb olmuşdur. Əmək resurslarından səmərəli istifadə edilməsi məsələsinə 2 istiqamətdə baxmaq olar. Bir tərəfdən işsizliyi ləğv etmək üçün bütün işləyə bilən əhalinin işlə təmin olunması. İkinci bir tərəf iqtisadiyyatın tələbatını ödəyə bilən ixtisaslı kadrların, mütəxəssislərin işlə

təmin olunması. Əmək resurslarının səmərəli bölgüsünün konkret metodikası yoxdur, lakin qanunauyğunluğu vardır. Belə ki, bu zaman ilk əvvəl maddi istehsalın tələbatı, onun da daxilində olan sahələrin tələbatı ödənilir. Bu ardıcıllıqla olan sahələrin də işçi qüvvəsinə olan tələbatı ödənilir. Lakin bu zaman müəyyən mütənasiblik - ümumi əhali ilə əmək resursları arasında, maddi istehsalla xidmət sahələri və kənd təsərrüfatı arasında və s. mütənasiblik gözlənilməlidir.

İqtisadi fəal əhalinin sayının əmək qabiliyyətli əhalinin sayına faiz nisbətinə əhalinin iqtisadi fəallığı əmsalı deyilir. İşsizlərin sayının iqtisadi fəal əhalinin sayına faiz nisbəti isə işsizliyin səviyyəsini səciyyələndirir.

Əməyin kəmiyyətini və strukturunu müəyyən edən əmək ehtiyatlarından fərqli olaraq, əmək potensialı əmək ehtiyyatlarının keyfiyyətini və potensial imkanlarını xarakterizə edir. Kəmiyyət nöqteyi nəzərdən əmək potensialının sinonimi "iqtisadi aktiv əhali" sayılır.

İqtisadi aktiv əhali
- məşğul olanlar
- işsizlər

Məşğulluq və işsizlik vəziyyətini xarakterizə edən göstəricilərə aiddir: qeyri-institusional əhali, məşğul əhalinin sayı, işsiz əhalinin sayı, işçi qüvvəsinə daxil olmayan şəxslərin sayı.

Məşğulluğun səviyyəsi aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$S_m = \frac{M}{İ_f} \times 100\%$$

S_m - məşğulluğun səviyyəsi, M - məşğulluq, $İ_f$ - iqtisadi fəal əhali.

Məşğulluğun sosial-iqtisadi strukturu aşağıdakı kimidir:

* muzdla işləyənlər;
* sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olanlar;

- əmək qabiliyyətini itirənlər, məzuniyyətdə olanlar, ixtisasını artıranlar və s;

* sərbəst fəaliyyətlə məşğul olanlar;
* vəzifələrə seçilənlər və təyin olunanlar;
* hərbi xidmətdə və digər hərbi işdə olanlar;
* təhsil alanlar.

10. İşsizliyin orta aylıq səviyyəsini nümunə misal əsasında hesablayın. (cetin)

11. Sosial inkişafın mahiyyətini izah edin. (asan)

Sosial inkişaf iqtisadi inkişafın tərkib elementi olub, özünəməxsus qanunauyğunluqları, dəyişmə meyllən olan bir prosesdir. Sosial inkişaf insanın həyat fəaliyyəti, həyat tərzi, davranışı, qərar qəbulu, onun məhsuldarlığı ilə bağlı olub iqtisadi inkişafın həm nəticəsi, həm də onun həlledici, təyinedicı amilidir. İlk növbədə sosial inkişaf həyat səviyyəsi, həyat tərzi, əmək haqqı. sosial müdafiə, sosial sığorta problemlərinin həlli ilə bağlıdır.

Sosial inkişaf prosesi özündə bir neçə mərhələni birləşdirir.

Bunlardan birincisi erkən yaşdan etibarən öyrənməyə başlamaqdır. Erkən tədris təşəbbüslərinə yatırılan investisiya insanlar arasında daha yüksək uğur üçün zəmanət ola bilər. Uşaqların öz təhsillərinə mükəmməl başlaması onların rifah və uğurlarının davamlı və uzunmüddətli olmasına əsas yaradır.

İkincisi uşaq qayğı sistemidir. Valideynlər övladlarının bağçalarda,

məktəblərdə vəziyyətlərinin yaxşı olduğunu, onlara yüksək qayğı göstərildiyindən əmin olsalar öz işlərinə daha arxayın köklənəcəklər. İşəgötürənin işçiləri yüksək səmərəliliklə çalışsalar onun biznesi uğurlu olacaqdır. Tək-tək bizneslərin uğurlu olması ümumilikdə cəmiyyətin rifah halının yüksəlməsinə və sağlam iqtisadiyyatın yaranması şərait yaradır.

Beləliklə, bu gün uşaq qayğı sisteminin inkişaf etdirilməsi üçün yatırılan investisiya uzunmüddətli dövrdə iqtisadi səmərə olaraq geri qayıdacaqdır.

Üçüncüsü yaşayış yerlərinin insanlar üçün əlçatan olmasıdır. Mənzillər ailə həyatının əsasıdır; onların təhlükəsiz yaşaya biləcəkləri, övladlarını böyüdə biləcəkləri, ictimai münasibətlər qura biləcəkləri və yaşlanan valideynlərinin qayğısını çəkə biləcəkləri bir məkandır.

Dördüncüsü ictimai həyatın digər sahələrinə yatırılan investisiyadır. Buraya gənclərin inkişafı üçün xidmət və proqramların təklif olunması ali təhsil imkanlarının yaradılması, iş yerlərinin açılması, insanların sağlam və aktiv həyat tərzinə təşviq olunması daxildir.

12. Sosial inkişafın dövlət tənzimlənməsinin əsas obyektləri haqqında məlumat verin. (asan)

Sosial inkişafın dövlət tənzimlənməsinin əsas obyektləri aşağıdakılardır:

1. Tələbat sislemi,formalaşması, dinamikası, meylləri və perespektivası;

2. Bölgü münasibətlərindən asılı olaraq əhalinin gəlirləri, alıcılıq

qabiliyyəti və onun dinamikası;

3. Əhalinin maddi, mənəvi nemətlər və xidmətlər istehlakı və xidməti təmin edən uyğun sosial obyektlərin inkişafı xüsusiyyətləri, qanunayğunluqları. O cümlədən təhsil, məişət xidməti, sərnişin nəqliyyat və digər sosial sahələr;

4. Əhalinin həyat səviyyəsi, həyat tərzi, onları formalaşdıran amillər, iqtisadi və sosial mexanizmlərin həyat səviyyəsinə təsirinin öyrənilməsi bölmələri. Məsələn: qiymət, vergi, mal təklifi, respublikada göstərilən xidmətin miqdarı, kredit şərtləri;

5. Əhalinin məşğuliyyətinin əsas iqtiqamətləri (əmək şəraiti, sərbəst vaxt), ondan istifadə məsələləri, təbii artım prosesi, doğum və ölüm arasında nisbət;

6. Maarifin, mədəniyyətin, incəsənətin və digər mənəvi dəyərlərin mövcud vəziyyəti, onların inkişafının maliyyə əsasları, kadr təminatı, maddi texniki bazası və d, aspektlər;

7. Yüksək ixtisaslı kadrların xalq təsərrüfatı tələbatına uyğun olaraq inkişafını tənzimləmək;

8. Xarici iqtisadi əlaqələrin, mədəni əlaqələrin, texniki əlaqələrin respublikada əhalinin həyat səviyyəsinə, məşğuliyyətinə, elmi texniki siyasətin formalaşmasına təsirini qiymətləndirmək;

9. Ətraf mühitin və təbii resurslardan istifadənin sosial atributları və bu sahələrin ınkişafı üçün lazım olan təşkilati - iqtisadi və texniki problemlərin həllin i müəyyən etmək daxildir.

Sosial inkişafın tənzimlənməsi bir çox iqtisadi elmlərin predmeti ilə sıx əlaqəlidir: strateji planlaşdırma, iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi, iqtisadi nəzəriyyə və s.

Sosial inkişaf bütövlükdə iqtisadiyyatın səmərə göstəricisi kimi qəbul oluna

bilər. Çünki sosial inkişafın yuxarıda qeyd olunan problemlərin və obyektlərin təsnifatından görünür ki, respublikada əhali artımı, bölgü münasibətləri və mübadilə şərtləri iqtisadı artımla bağlı olduğu üçün onun öyrənilməsi, tədqiqi və inkişafının tənzimlənməsi kompleks şəkildə reallaşır. Onu da qeyd edək kı, sosial inkişaf, onun tənzimlənən artım tempi iqtisadi artıma əks əlaqə ilə təsir edir.

13. Əhalinin həyat səviyyəsinin əsas göstəricilərini və tənzimlənməsi amillərini izah edin. (orta)

Əhalinin həyat səviyyəsi öz mahiyyəti etibarı ilə sosial iqtisadi kateqoriya olub, insanların istehlakı üçün lazım olan maddi və mənəvi nemətlərin miqdarı və tələbatının ödənilməsi göstəricisi kimi ifadə olunur. Həyat səviyyəsi ölkədə milli gəlirin istehsalı, bölgüsü və yenidən bögüsü əsasında formalaşır. İqtisadi imkanlar nə qədər yüksək olursa sosial inkşaf və həyat səviyyəsi üçün maddi imkanlar bir o qədər çox olur. Həyat səviyyəsinin yüksək olması iqtisadi inkişafa təsir edir, əmək məhsuldarlığını artırır, milli gəlirin və milli məhsulun artımına təsir edir.

Ədəbiyyatlarda həyat səviyyəsı sosial inkişafın sintetik göstəricisi kimi təsvır olunur. Onun qiymətləndirilməsi iki əsas metodoloji prinsip üzərində qurulur:

1. Həyat səviyyəsi istehlak olunmuş maddi və mənəvi nemətlərin məcmusu ilə müəyyən olunur. Beləliklə həyat səviyyəsinin ölçülməsində, qiymətləndirilməsində maddi və mənəvi nemətlərin dinamikası, dəyişmə meylləri təhlil olunur və həyat səviyyəsini yüksəltmək üçün maddi və mənəvi nemətlərin istehsalını, istehlakını təmin edən və artıran yollar axtarılır. Bu isə həyat səviyyəsinin tənzimlənməsi yolları adlanır. Məsələn: əhalinin gəliri, əmək haqqı artırılır, istehlak üçün lazım olan maddi və mənəvi yollar müəyyən olunur.

2. Tələbat üzərində qurulur. Əhalinin tələbatı, onun tənzimlənməsi həyat səviyyəsinin və sosial inkişafın nəzəri metodoloji əsasını təşkil edir. Tələbat dedikdə insanların maddi nemətlərə, xidmət sahələrinə obyektiv ehtiyacları nəzərdə tutulur. Tələbatın formalaşması və onun ödənilməsi yolları həyat səviyyəsinin xarakterini, məzmununu müəyyən edir. Ona görə də tələbat sistemi həyat səviyyəsini müəyyən edir. Təcrübə göstərir ki, tələbat artdıqca, onun ödənilməsi imkanları yüksəldikcə ölkə daha inkişaf etmiş ölkələr sisteminə daxil olur. Beləliklə tələbatın ödənilməsi dərəcəsi həyat səviyyəsinin əsas göstəricisi kimi qəbul oluna bilər. Deməli həyat səviyyəsi maddi nemətlərin, xıdmətlərin istehlakı və tələbatın ödənilməsi dərəcəsi ilə müəyyən olunur.

Həyat səviyyəsi istehsal, bölgü, mübadilə və istehlak göstəricilərinə bölünür. Bu proseslərin qarşılıqlı və bir-birinə təsiri nəticəsində formalaşır. İstehsalın həcmi artdıqca həyat səviyyəsi üçün lazım olan maddi nemətlər çoxalır. Bu bölgü effekti səmərəli olduqda hər kəsin payı formalaşır, alıcılıq qabiliyyəti, gəlirlər formalaşır, istehsalın həcmini artırmaq üçün stimul yaranır. Mübadilə prosesində isədüzgün səmərəli tələb və təklif qanunauyğunluqları, proporsiyaları, mexanizmləri tətbiq etdikdə əhalinin alıcılıq qabiliyyəti reallaşır. Real gəlirləri artır, istehlak üçün əlverişli zəmin yaradılır. İstehlak prosesinin səmərəli əlverişli təşkili və effektli tənzimlənməsi əhalinin bilavasitə yaşayışını, həyat səviyyəsini artırır, tələbatın ödənilməsini təmin edir və insanların hərtərəfli inkişafı və təkrar istehsalı üçün maddi əsas yaradır.

Əhalinin həyat səviyyəsinin əsas göstəriciləri bunlardır: 1) adambaşına düşən milli gəlirin həcmi, 2) onun əhalinin qrupları və sinifləri arasında bölüşdürülməsi, 3) nominal və real əmək haqqı, 4) ictimai istehlak fondundan güzəşt və ödəmələr.

Həyat səviyyəsini tənzimləmək üçün onun amillərini tapmaq, formalaşma mənbələrini müəyyən etmək, gəlir və xərcləri tənzimləmək lazımdır. Gəlirlər forma və strukturundan asılı olaraq həyat səviyyəsinin formalaşması mənbələrinin maddi əsasını təşkiledir. Gəlirləri tənzimləmək üçün onların formalaşma mənbələrinə təsir edən amilləri tənzimləmək lazımdır. Əmək haqqı gəlirlərin əsas hissəsini təşkil edir. Mülkiyyət formasından asılı olaraq əmək haqqının formalaşması məzmunu və dinamikası dəyişilir. Məsələn: dövlət müəssisəsində işləyən əhalinin gəlirlərinin əsasını onların əmək haqqını təşkil edir. Kənd təsərrüfatında işləyənlərin gəlirlərinin əksər hissəsi natural gəlirlər və fərdi təsərrüfatdan əldə olunan gəlirlərdir. Gəlirlər pul və natural gəlirlərə bölünür. Natural gəlırlər şəxsi yardımçı təsərrüfatda yaradılan və əhalinin şəxsi istehlakına natural şəkildə daxil olan vəsaitlərin dəyərini əks etdirir. Natural gəlirlər istehlak olunmuş məhsulların miqdarı ilə ölçülür. Natural gəlirlərə pulsuz təhsil, səhiyyə xidməti və s. daxildir. Əhalinin pul gəlirlərinə isə işçilərin əmək haqqı, sahibkarlıq fəaliyyəti üə məşğul olan şəxslərin gəlirləri, pensiya, müavinət, təqaüd və başqa sosial transferlər, mülkiyyətdən gəlirlər, qiymətli kağızlar, dividentlərdən faizlər və digər dəlirlər daxildir. Hər bir gəlirin formalaşma mənbələri asılıdır: - mülkiyyət münasibətlərindən; təsərrüfatçılığın effektliyindən və bölgünün səmərəliliyindən.

14. Yaşayış minimumu haqqındaqanunun əsas anlayışlarını izah edin. Gəlirlərin bölgüsündə bərabərsizliyi yaradan amilləri şərh edin . (orta)

Yaşavış minimumunun tənzimlənməsinin qanunvericilik bazası.

Yaşayış minimumu haqqındaqanun ölkə üzrə minimum yaşayış səviyyəsini tənzimləmək, əhalinin gəlirlərinin və sosial müdafiəsinin, dövlət tədbirlərinin hüquqi-təşkilatı və tətbiqi əsaslarını müəyyəniəşdirir.

Bu qanunun məqsədlərini həyata keçirmək üçün aşağıdakı anlayışlardan istifadə olunur:

- Minimum istehlak səbəti - insanın sağlamlığının və həyat fəaliyyətinin minimum səviyyəsi üçün zəruri olan ərzaq, qeyri - ərzaq malları və xidmətlərin elmi normalar əsasında müəyən edilmiş toplusu;

- Yaşayış minimumu- minimum istehlak səbətinin dəyəri və icbari ödənişlərin cəmindən ibarət sosial norma;

- İstehlak səbəti minimum yaşayış səviyyəsini təmin edən istehlak məhsullarını və xidmətlərin cari qiymətlərdə dəyəri və məcburi ödənişlərin məcmusu;

- Əhalinin əsas sosıal demoqrafık qrupları - yaş, cins əlamətlərinə, sosial vəziyyətinə görə fərqlənən əhali qruplar (əmək qabiliyyətli əhali, pensiyaçılar, əlillər, uşaqlar və s.);

* Ailədə adambaşına düşən orta gəlir - ailənin məcmu gəlirlərinin ailə üzvlərinin sayına nisbəti;

* aztəminatlı ailə - orta aylıq gəlirləri hər bir ailə üzvü üçün ehtiyac meyarının məcmusundan aşağı olanailə.

* Ünvanlı dövlət sosial yardımı - əhalinin aztəminatlı təbəqələrinə dövlət tərəfindən müxtəlif formalarda (sosial ödənişlər, müavinətlər, icbari ödənişlərdən güzəştlər və s.) göstərilən yardımlar;

Minimum əmək haqqı - qanunvericiliklə ixtisassız əməyə və xidmətə görə aylıq əmək haqqının ən aşağı səviyyəsini müəyən edən sosial norimativdir.

Gəlirlərin bölgüsündə bərabərsizliyi yaradan amillər aşağıdakılardan ibarətdir:

- ✓ Adamların şəxsi qabiliyyətindəki fərqlər, ayrı-ayrı insanların xüsusi istedada malik olması daha yüksək gəlir əldə etməyə imkan verir;
- ✓ Təhsilin səviyyəsi və işçilərin peşə hazırlığı daha yüksək gəlir qazanmağa şərait yaradır;
- ✓ Mülkiyyətə sahib olmaq, vərəsəlik hüququ gəlrlər arasında olan fərqləri artırır;
- ✓ Peşəkarlıq zövqü və riski, daha intensiv işləmək və risk etmək əldə edilən gəlirləri artırır;

- ✓ Bazarlarda hökmran mövqe tutmaq, süni şəkildə qiymətləri qaldırmaq gəlirlər arasında olan fərqlərə təsir edir;
- ✓ Psixoloji amillər, uğur qazanmaq, əlaqələr, bədbəxt hadisələr gəlirlər arasındakı bərabərsizliyə təsir göstərir.

Dövlətin gəlirlər siyasətində əsas istiqamət əhali gəlirlərini artırmaq və onun ədalətli bölgüsü üçün şərait yaratmaqdır. Gəlirlərin bölgü səviyyəsini müəyyən etmək üçün iqtisadi nəzəriyyədə Lorens əyrisindən istifadə olunur. Bu əyri Amerika iqtisadçısı və statistiki Maks Lorens tərəfindən tətbiq olunmuşdur. Lorens əyrisi müəyyən dövrlərdə əhali qrupları arasında gəlirin bölüşdürülməsinin müqayisəsi üçün istifadə edilir. Lorens əyrisi adamların rifah halının dəyişməsini, onların alıcılıq qabiliyyətini proqnozlaşdırmağa imkan verir. Gəlirlərin bölgüsündəki bərabərsizliyin dərəcəsini əks etdirən göstərici iqtisadi nəzəriyyədə İtaliya iqtisadçısı və statistiki Korrado Cininin adı ilə bağlı Cini əmsalı adlanır. Cini əmsalının qiyməti 0 ilə 1 arasında dəyişə bilər. Əmsalın 0 qiyməti gəlirlərin bölgüsündə mütləq bərabərliyi göstərir. Cini əmsalı da 1- ə yaxınlaşması gəlirlərin bölgüsündə bərabərsizliyi göstərir, bu isə heç bir ölkədə gözlənilmir. Bu cəmiyyətin məhvi deməkdir. Heç bir iqtisadi sistemdə gəlirlərin bölgüsündə bərabərsizliyi ləğv etmək mümkün deyil. Sadəcə olaraq bazar iqtisadiyyatı gəlirlərin yenidən bölgüsünü təmin etməklə belə hallara yol vermir.

15. Minimum istehlak səbətinin mahiyyətini və tərkibini praktiki əsasda izah edin. Sosial qanunları xarakterizə edin.

Minimum istehlak səbəti əhalinin sosial - demokratik qrupları üzrə, bir nəfərin və ya ailənin xərc maddələri üzrə aşağıdakı tərkibdə formalaşdırılır:

* ərzaq məhsullarının minimum toplusu;

* fərdi və ailəvi istifadə olunan qeyri - ərzaq mallarının minimum toplusu (geyim, təsərrüfat, mədəni-məişət, sanitariya əşyaları, dərmanlar və s);

- xidmətlərin mınimum toplusu (mənzii - kommunal, nəqliyyat, rabitə, məişət, təhsil, mədəni - maarif, müalicə - istirahət xidmətləri və s.).

Minimum istehlak səbətinin tərkibi dövlət elmi idarə və müəssisələrinin, qeyri - hökümət təşkilatlarının iştirakı ilə mivafiq icra hakimiyyət orqanı tərəifndən üç ildə bir dəfədən az olmayaraq müəyyənləşdirilır.

Sosial qanunlar iqtisadi qanunlar sistemində fəaliyyət göstərir. Hər bir iqtisadi prosesin sosial tərəfi mövcud olduğu üçün, onlar qarşılıqlı fəaliyyət göstərirlər.

Sosial qanunlar sisteminə aşağıdakı qanunvericinik bazası daxildir:

* Sağlamlıq haqqında qanun;
* Tibbi sığorta haqqında qanun;
* Mədəniyyət haqqında qanun;
* Tarixi abidələrin bərpası və qorunması haqqında qanun;
* Elm və incəsənət sahələri haqqında qanun.

Əhalinin həyat səviyyəsini və sosial inkişafını müəyyən edən iqtisadi-sosial qanunlar aşağıdakılardır:

* əhalinin istehlak büdcəsi haqqında qanun;
* gömrük məcəlləsi;
* vergilər haqqında qanunlar;
* dövlət büdcəsi haqqında qanun;
* ətraf mühitin qorunması haqqında qanun;
* məşğulluq haqqında qanunlar.

İqtisadi və sosial qanunlar real vəziyyəti yenidən təşkil etmək üçün düşünülür, onlar obyektiv qanunlardır. Qanunların tərtibi dünya ölkələrində olan inkişaf meyllərinə uyğun spesifık xüsusiyyətləri nəzərə almaqla işlənib

hazırlanır. Qanunların texnologiyasında təşəbbüskar kimi ölkə prezidenti, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi, Milli Məclisin uyğun komissiyaları çıxış edir. Belə ki, həmin problemlər qoyulur, onun məqsədi, mexanizmləri seçilir, sonra isə tənzimləmənin əsas müddəaları işlənib hazırlanır.

Sosial sahələr qanunvericilik obyekti olaraq sosial siyasətin reallaşmasının hüquqi əsasıdır. Sosial qanunlar Milli Məclisin Sosial Siyasət Komissiyası tərəfindən işlənib hazırlanır, parlament tərəfindən təsdiq olunur. Sosial qanunlar sahələr üzrə həm də insanın həyat səviyyəsi ilə bağlı olan vəzifələri həyata keçirir. Sosial qanunların obyektləri sosial problemlərdir. Onun mexanizmləri həyat səviyyəsini yüksəltmək, gənclərin inkişafını təmin etmək, sosial mühiti yaxşılaşdırmaq, əhalinin və aztəminatlı kateqoriyaların hüquqlarını və onların vəzifələrini müəyyənləşdirmək, bu insanların perspektiv gələcək inkişafına hüquqi baza yaratmaqdan ibarətdir. Bu sxem həm də sosial sahələr üçün də xarakterikdir. Sosial qanunların spesifik xüsusiyyətləri odur ki, onlar daha da dövlətin himayəçilik siyasəti ilə inkişaf edir, dövlətin mexanizmləri, ümumbüdcəsi, sosial təminatlar, maddi və təşkilati yardımlar, əhalinin mənafeyinin qorunması tədbirləridir. Sosial obyektlər dövlət tənzimlənməsinin obyektləridir. Onun əsas resursları dövlətin mülkiyyətində olan resurslarla təmin olunub və konstitusiya hüquqlarına uyğun olaraq hər bir şəxsin pulsuz ehtiyaclarını ödəmək vəzifəsini həyata keçirir. Sosial qanunlar sistemlidir. Çərçivə qanunları və o qanunlardan ayrılan qanunlar var. Məsələn, mədəniyyət haqqında qanun çərçivə qanunudur. Mədəni və mənəvi dəyərlərin qorunması, inkişafı, yerləşməsi, funksiyası hüquqi və təşkilati-iqtisadi bazasını müəyyənləşdirir. Bu qanunlardan çıxan digər qanunlar törəmədir. Məsələn, tarixi abidələrin

qorunması, muzeylər, kinolar haqda qanunlar.

İqtisadi inkişaf baş verdikcə əhalinin rifahı ayrı-ayrı sosial qrupların təminatı, sosial müdafiəsi, inkişafı üçün zəruri olan sosial mühitin yaradılması öz ifadəsini tapır. Belə ki, pensiya islahatları, sosial müdafiə, gənclərin hərtərəfli sosial inkişafı, az təminatlı ailələrin ehtiyacının ödənmə dinamizmi, mütərəqqi yolları iqtisadi artımla yanaşı yüksəlməsi mexanizmlərdə öz əksini tapır. Qanunlar sistemi bir-biri ilə əlaqəli olan hüquqi, iqtisadi, sosial qanunların üzvi sürətdə bağlılığı, ardıcıllığı və tənzimləmə vəzifələrinə görə düzülüşü ardıcıllığı deməkdir.

16. Sosial sferanın idarə olunmasının mahiyyətini izah edin (asan)

Sosial sferanın idarə olunması dedikdə isə - təkrar sosial istehsal üçün zəruri olan xarici mühitin və və daxili şəraitin formalaşdırılması yolu ilə sosial subyektlərin sosial təkrar istehsalının idarə olunması başa düşülür. Belə olduqda, sosial sferaya təsir edən bütün amillər nəzərə alınır: məsələn, xarici və daxili, qanunauyğun və təsadüfi, həmçinin sabit və qeyri-sabit inkişaf şəraiti.

Sosial təkrar istehsalda qərarların qəbul edilməsi, bu sistemin və mühitin gələcəkdə ehtimal edilən vəziyyətinin proqnozuna, qeyri-müəyyənliyi azaldan məlumat və xəbərlərə əsaslanır.

Məqsədyönlü idarəetmə mexanizmi, spesifik ictimai institutlar-idarəetmə subyektləri vasitəsilə həyata keçirilir. Bu subyektlər cəm halında, tərkibinə dövləti, siyasi partiyaları, ictimai təşkilatları və başqa elementləri daxil edən idarəedici sistemi əks etdirir. Regional və yerli səviyyələrdə bu vəzifələri müvafıq orqanlar və təşkilatlar icra edirlər.

Sosial sferanın dövlət tərəfindən idarə olunması, sosial siyasətin məqsədlərinin həyata keçirilməsi, həyat səviyyəsini, sosial rifahı, əhalinin məşğulluğunu, ona sosial yardımı təyin edən qanunla müəyyənləşdirilmiş davranış qaydalarına əsaslanan mexanizmlərdən ibarətdir.

İnkişaf etmiş ölkələrin sosial proseslərin tənzimlənməsi təcrübəsində

sosial proseslərin "ikilaylı" idarəçiliyi formalaşır. Birinci "lay" - maddi rifahın və xidmətlərin istehsalı sahəsi bazar mexanizmləri ilə tənzimlənirsə, ikinci "lay" insanın təkrar istehsalı sferası, "insan kapitalının" toplanması - faktiki olaraq, bazar münasibətlərinin "özbaşınalıqlarına" qətiyyən yol verməyən dövlət strukturları tərəfindən idarə olunur.

Sosial inkişafın idarə edilməsi dedikdə, sosial siyasətin işlənib hazırlanması və həyata keçirilməsi, insanlar üçün sosial standartlara uyğun optimal həyat fəaliyyəti şəraitinin yaradılması üzrə dövlət hakimiyyəti orqanlarının, qeyri-dövlət strukturlarının və əhalinin məqsədyönlü, cəmiyyətin bütün üzvlərinə nüfuz edən fəaliyyəti başa düşülür.

Dövlət, sosial sferanın müəssisə və idarələrinin fəaliyyətini hüquqi, inzibati və iqtisadi alətlər vasitəsilə idarə edir.

Bir çox hallarda sosial sferada özəlləşdirməyə və ya kommersiyalaşdırmaya yol verilmir və dövlət, vətəndaşların Konstitusiya hüquqlarını təmin etmək məqsədilə, sosial obyektlərin saxlanılması üçün lazım olan zəruri xərcləri öz üzərinə götürür.

Sosial sfera sahələrinin idarə edilməsində səlahiyyətlər, mərkəzi, regional və bələdiyyə hakimiyyət orqanları arasında bölüşdürülür. Sosial sfera sahələrinin inkişafı məsələlərinin əksəriyyəti yerli orqanlar tərəfindən həll edilir. Mərkəzi orqanlar konkret sahələrdə sosial siyasətin istiqamətlərini əsaslandırır, sosial xidmət üzrə fəaliyyətin lisenziyalaşdırılması qaydasını müəyyənləşdirir, irimiqyaslı və kəskin sosial problemləri həll edirlər.

17. Dövlət səviyyəsində səhiyyə sisteminin idarə edilməsi vəzifələrini açıqlayın. (asan)

Səhiyyə sistemi - müalicə-profılaktik, elmi-tədqiqat, əczaçılıq, təhsil və digər idarələrdən, tibb texnikası, dərmanlar istehsal edən müəssisələrdən və səhiyyənin idarəetmə orqanlarından təşkil olunmuşdur.

Səhiyyə müəssisə və idarələri öz vəzifələrini, yalnız seçilmiş fəaliyyət növü üzrə lisenziya olduqda yerinə yetirə bilərlər. Lisenziyalar, fəaliyyət şəraitinin qəbul edilmiş standartlara uyğunluq sertifikatı əsasında dövlət idarəetmə orqanlarının və ya onların tapşırığı ilə yerli hakimiyyətin təşkil etdiyi lisenziya komissiyaları tərəfindən verilir.

Mərkəzi, dövlət səviyyəsində səhiyyə sisteminin idarə edilməsi vəzifələri Səhiyyə nazirliyinin üzərinə düşür. Nazirlik, əhaliyə tibbi yardımın göstərilməsinin prioritet təşkil edən istiqamətləri üzrə strategiyanı, məqsədli proqramları işləyib hazırlayır, tibbi sığorta və sosial təhlükəli xəstəlik proqramları çərçivəsində əhalinin tibbi yardım həcmləri arasındakı nisbəti müəyyənləşdirir, kadr hazırlığını təşkil edir, investisiya siyasəti ilə məşğul olur, əhaliyə tibbi yardım göstərən təşkilatlara metodoloji dəstəyi təmin edir, əhaliyə tibbi xidmətin dövlət standartlarını işləyib hazırlayır və təsdiq edir.

Səhiyyəni idarə edən regional orqanların vəzifələri ərazi şəbəkəsinə nisbətən əhəmiyyətli dərəcədə genişdir. Onlar, praktiki olaraq, əhalinin sağlamlığının mühaflzəsinin kompleks proqramını toplum şəkildə formalaşdıran və onun yerinə yetirilməsinin nəticələri üzrə (xəstələnmələrin dinamikası, orta ömür müddəti, ölüm səviyyəsi) məsuliyyət daşıyan əsas orqandır.

18. Təhsil fəaliyyətinin təşkili və idarə edilməsi standartlarını təhlil edin. (orta)

Təhsilin inkişafında əsas məqsəd- vətəndaşlarda şəxsiyyətin və insanın yaradıcılıq qabiliyyətinin harmonik inkişafına və ölkənin intelektual və mədəni potensialının artırılmasına olan tələbatların ödənilməsidir.

Dövlət təhsil müəssisələri şəbəkəsi, şəhər və kənd əhalisinin

tələbatlarına uyğun, milli və regional xüsusiyyətləri nəzərə alaraq yaradılır. Orta peşə təhsili kompleksləri əhalinin ehtiyaclarına və yerli əmək bazarlarına istiqamətlənir. Ali ixtisas təhsili sistemi, dövlətin mütəxəssislərə olan tələbatını və ayrı-ayrı şəxslərin maraqlarını nəzərə alır.

Təhsil fəaliyyətini aparmaq üçün lisenziya, dövlət təhsili idarəetmə orqanları və ya yerli özünüidarəetmə orqanları tərəfindən, bu orqanların yaratdığı ekspert komissiyasının rəyi əsasında verilir.

Təhsil müəssisəsi dövlət qeydiyyatından keçdikdən sonra, onun məzunlara müvafıq təhsil səviyyəsi haqqında nümunəvi dövlət formalı sənədi vermək hüququ yaranır.

Dövlət akkreditasiyası, mərkəzi və təsisatların dövlət təhsili idarəetmə orqanları tərəfindən aparılır və müəssisənin dövlət statusunu, məzunların hazırlığının dövlət təhsil standartlarının tələblərinə cavab verməsini, dövlət qeydiyyatı haqqında şəhadətnamə ilə təsdiq edir.

Təhsil müəssisələrində attestasiyahər beş ildən bir aparılır. Bu, təhsil fəaliyyəti üzərində dövlət-ictimai nəzarətin həyata keçirilməsinin əsas formasıdır. Onun məqsədi - təhsil alanların tərbiyəsi və təhsilinin keyfıyyətinin və məzmununun müvafıq şəkildə qurulmasıdır.

Dövlət, hər il, təhsil ehtiyaclarına milli gəlirin müəyyən faizi miqdarında maliyyə vəsaitlərinin ayrılmasına, həmçinin dövlət büdcəsinin və yerli büdcələrin məxaric maddələrinin müdafiəsinə zəmanət verir. Bu vəsaitlərin hesabına, təhsil sisteminin bütün pillələrində və səviyyələrində kütləvi, o cümlədən təmin edilmiş pulsuz təhsil, müsabiqə əsasında isə dövlət-və qeyri-dövlət təhsil müəssisələrində pulsuz orta, peşə, ali və ali məktəbdən sonrakı təhsili təmin edilir.

Maliyyələşdirmə, hər tipdən olan müəssisə üçün hər bir təhsil alan hesabı ilə təyin edilən dövlət və yerli normativlər əsasında həyata keçirilir.

Müəyyən ərazidə qeyri-dövlət müəssisələrinin maliyyələşdirmə normativləri oxşar dövlət müəssisələrinin maliyyələşdirmə normativlərindən aşağı ola bilməz.

Təhsil müəssisələri müvafıq təhsil proqramlarının və dövlət standartlarının nəzərdə tutmadığı əlavə pullu təhsil xidmətləri göstərə bilər. Belə bir fəaliyyətdən əldə edilən gəlir onların istəyinə əsasən təhsil müəssisələrinə yenidən investisiya edilir və belə fəaliyyət sahibkarlığa aid edilmir.

Qeyri-dövlət təhsil müəssisələri, təhsil alanlardan tədris xidmətləri üçün, o cümlədən dövlət təhsil standartları çərçivəsində tədris üçün təhsil haqqını almaqda haqlıdır. Qeyri-dövlət təhsili alanların, onların valideynləri arasında qarşılıqlı əlaqələr vasitəsilə tənzimlənir.

19. Əmək bazarının idarə edilməsi və əmək münasibətlərinin tənzimlənməsi problemlərini təhlil edin. İşsizlikdən sığorta haqqının tutulması və sığorta ödənişinin təyin olunması qaydalarını izah edin. (orta)

İşsizlər - qəbul olunmuş tərifinə görə özlərindən asılı olmayan səbəblər üzündən, işə və ya qazanca sahib olmayan, dövlətməşğulluq xidmətində iş axtaran və ya işləməyə hazır və qadir olan şəxslər kimi qeydiyyatdan keçən və bu xidmət tərəfindən münasib iş təklifini almayan, əmək qabiliyyətli yaşda olan vətəndaşlardır.

İşsiz vətəndaşlar, yaş və digər xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla, sosial dəstək, pulsuz peşə istiqamətləndirilməsi, təlim, məşğulluq orqanlarının təyinatı ilə ixtisasın artırılması, tibbi xidmət, haqqı ödənilən ictimai işlərdə iştirak etmək imkanı ilə təmin olunurlar.

Azərbaycanda “İşsizlikdən sığorta haqqında” qanun 30 iyun, 2017-ci ildə qəbul olunub və 2018-ci il yanvarın 1-dən qüvvəyə minib. İşsizlikdən

sığorta haqqı, hesablanmış əməyin ödənişi fondunun 0,5 faizi miqdarında sığortaedən tərəfindən və işçinin əməkhaqqının 0,5 faizi miqdarında sığortaolunan tərəfindən ödənilir. Sığorta ödənişi ilkin müraciət zamanı 6 ay, təkrar müraciət zamanı isə 3 ay müddətinə təyin edilir. Bir şəxs üçün sığorta ödənişinin verilmə müddəti ilkin müraciət zamanı sığorta ödənişi təyin edildiyi aydan sonrakı 24 ay ərzində 9 aydan artıq ola bilməz. İşsizlərə müavinət, son iş aylarında orta qazancınmüəyyən faizi qədər təyin olunur.

20. Dövlətin sosial zəmanətlər sistemini və minimum sosial standartların tətbiqi məsələlərini təhlil edin. (cetin)

Əsas sosial zəmanətlərKonstitusiyada, hökumətin qərarlarında təsbit olunur və sosial siyasətdə öz əksini tapır. Müasir mərhələdə dövlət sosial müdafiə sistemi özünü iki əsas funksiyada göstərir. Birinci pensiyaçılara, qocalara, əlillərə və bu qəbildən olan digər əhali kateqoriyalarına sosial ödənişlərin verilməsi və sosial xidmətlərin göstərilməsidir. Bu funksiya sosial cəhətdən ən zəif cəmiyyət üzvlərinə dövlət qayğısı və sosial xeyriyyəçilik prinsipinə əsaslanır. Eyni zamanda sosial müdafiə sosial zəmanətlər sistemi vasitəsi ilə əhalinin bütün kateqoriyalarına şamil edilir.

Sosial zəmanətlər - uzunmüddətli fəaliyyət ğöstərən mexanizmdir və dövlətin qanunla nəzərdə tutulmuş və vətəndaşların konstitusiya hüquqlarının həyata keçirilməsinə yönəldilmiş öhdəliklərdir. Sosial zəmanətlərin təmin edilməsi, əhaliyə sosial xidmət göstərən sahələr blokuna münasibətdə, dövlət siyasətinin prinsiplərini həyata keçirmədən mümkün deyildir. Bu prinsiplər aşağıdakılardır:

- bütün vətəndaşlar, yaşayış yerindən və gəlirlərindən asılı olmayaraq, müəyyən pulsuz və ya güzəştli xidmətlər minimumu ilə təmin olunmalıdır;

* hər bir vətəndaş öz istəyinə uyğun olaraq xidmətlərin əldə etmə yerini və onları təklif edən obyekti seçmək imkanına malik olmalıdır;

* sosial xarakterli xidmətlərin təklif edilməsində dövlət və özəl təşkilatların tam bərabər hüquqları təmin edilməlidir;

- qanunvericilik aktları sosial xidmətlərin keyfiyyətinin artırılmasına və istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsinə yönəldilməlidir;

* sosial kompleksin fəaliyyəti cəmiyyətin bütün təbəqələrinin və sosial qruplarının müxtəlif tələbatlarının daha tam və keyfiyyətlə ödənilməsinə istiqamətlənməlidir;

* sosial sahələrin və müəssisələrin fəaliyyəti, ilk növbədə sosial, sonra isə iqtisadi meyarlardan çıxış edərək qiymətləndirilməlidir;

* hər bir yekcins obyektlərin yarımsahəsində və ya qrupunda təsərrüfat mexanizmi, həmin obyektlərin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla, əhəmiyyətli dərəcədə fərqləndirilməyə uğraya bilər.

Dövlətin sosial zəmanətləri əsasında minimum sosial standartlar durur.

Minimum sosial standartlar - qanunvericiliklə müəyyən olunmuş norma və normativlərdir, sosial müdafiənin minimum səviyyəsini təsbit edir və ondan aşağı səviyyəyə düşmək yolverilməzdir.

Ən zəruri minimum sosial standartlar qanunla təsbit olunur, bununla da dövlət bütün səviyyələrdə icra hakimiyyətləri üçün, həmçinin bütün mülkiyyət növlərində işləyənlər, işəgötürənlər və sahibkarlar üçün onların təminatını mütləq edir.

Dövlətin minimal sosial standartları ali təhsil, ibtidai təhsil, işsizlikdən müdafiə, işsizlik müavinəti, səhiyyə xidməti, mədəniyyət, idman və istirahət sahələrində tətbiq olunan minimal hədlərdir.

Dövlətin sosial zəmanətləri sosial xidmət, əməyin ödənilməsinin minimum məbləği, pensiya təminatı, dövlət müavinətlərini əhatə edir.

Əməyin ödənilməsi sahəsində minimum dövlət standartları - əməyin ödənilməsinin minimum məbləği və büdcə sahəsi işçilərinin əməyinin ödənilməsi üzrə vahid tarif cədvəli ilə müəyyən olunur. Minimum əmək haqqı - ixtisassız əməklə məşğul olan işçinin əmək haqqı səviyyəsidir və onun təkrar istehsalı üçün normal şərait yaratmaq məqsədi güdür. Bu məbləğ qanunvericiliklə, yaxud xüsusi razılaşmalarla müəyyən edilir.

21. Tələbat və istehlakın mahiyyətini izah edin. (asan)

Mahiyyət etibarilə tələbat obyektiv, zəruri ehtiyaclar sistemidir. Aydındır ki, bu ehtiyaclar daim dəyişir, iqtisadiyyatın sosial və dinamik mütərəqqi keyfiyyət, kəmiyyət dəyişmələrinə məruz qalır. Bu gün ödənilən tələbat perspektiv dövr üçün həm kəmiyyət, həm də struktur etibarilə azlıq edə bilər. Ona görə də onların dəyişilməsi labüdlüyü meydana çıxır. Tələbatın formalaşması, tələbat növləri iqtisadi, ictimai, siyasi, coğrafi mühitlə əlaqəlidir.

Təyinatından asılı olaraq tələbat istehsal tələbatına və qeyri-istehsal tələbatına bölünür.İstehsal tələbatı dedikdə, məhsul istehsalına yönəldilən ehtiyaclar nəzərdə tutulur. Onun artırılması, genişlənməsi istehsal məhsullarına olan tələbatla müəyyən olunur, yəni istehlakın həcmi ilə ölçülür. Buna görə də istehlakı, tələbatı, istehsalı sistem baxımından öyrənmək lazımdır. Bu sistemin hər bir elementi digərini doğruldur, yaradır, genişləndirir və inkişaf etdirir.

Tələbat və istehlakı müxtəlif aspektdən öyrənmək olur. İqtisadi tənzimləmə obyekti kimi tələbat və istehlak əhalinin təkrar istehsalının əsas meyarı və göstəriciləri baxımından öyrənilir. Marketinq elmi baxımdan isə tələbat ayrı-ayrı əmtəələrin, malların tədiyyə tələbləri reallaşmaları baxımından öyrənilir. Tələbat bir sıra texniki-iqtisadi atributlara malikdir. Məsələn, məhsulların keyfiyyəti, çeşidi, texniki-iqtisadi göstəriciləri

bunların istehlak dəyəri baxımından öyrənilir. Lakin, makro səviyyədə tələbat və istehlak bir-birilə qarşılıqlı təsirdə olan təkrar istehsalın elementləri kimi öyrənilir. Tələbatın planlaşması və tənzimlənməsi mürəkkəb sosial-iqtisadi proses olduğu üçün onun kompleks şəkildə bütün nisbətlərini nəzərə almalıyıq.

Tələbat və istehlakın dəyişməsini doğuran obyektiv iqtisadi və sosial faktorlar mövcuddur və bu faktorların kompleks təsiri bütövlükdə tələbatın və onun ayrı-ayrı növlərinin dinamikası və strukturuna təsir edir. Tələbat mücərrəd kateqoriyadır. Onun öyrənilməsi mücərrəd baxımdan bütövlükdə ümumi halda ehtiyacları nəzərə alır. Mütləq mənada tələbatın ödənilməsi və bu tələbata uyğun olan maddi və mənəvi nemətlər çoxluğu potensial tələbat adlanır. Potensial tələbat nominal tələbatın arzu olunan maddi və mənəvi nemətlər çoxluğudur. Lakin real şərait bu çoxluğun neçə nisbi faiz ödənilməsinə gətirib çıxarır. Beləliklə, mücərrəd tələbata tələbatın ödənilməsi dərəcəsi də deylir. Analitik olaraq tələbatın ödənilməsi dərəcəsi istehlakın ideal tələbata olan nisbəti ilə xarakterizə olunur.

Burada, - tələbatın ödənilməsi dərəcəsi, %-lə;

T_{real} – reallaşantələbat;

T_{ideal} – idealtələbat.

Tələbatvə istehlakınformalaşması amillərimüxtəlifistiqamətdə qruplarabölünməlidir. İqtisadi ədəbiyyatlardamüxtəliftələbatamilləri (istehlak) qruplaşdırılır. Bizadətəntələbatın özünəməxsus, onunmahiyyətinə uyğuntəsiredənamilləri əsasgötürürük. Ümumilikdə tələbat üç əsasformadatəzahüredir:

Maddi nemətlərə olan tələbat;

Mənəvi nemətlərə olan tələbat;

Sosial tələbat.

Onların formalaşması və dinamikasına təsir edən amillər isə aşağıdakılardır: coğrafi-iqtisadi amillər; iqtisadi amillər; əhali və ekoloji amillər.

22. Əhali istehlakının formalaşmasına təsir göstərən sosial-iqtisadi amilləri açıqlayın. (asan)

Əhali istehlakının formalaşmasına bir sıra münasibət forması, iqtisadi və sosial amillər təsir edir. Ona görə də bu amilləri aşağıdakı əsas qruplara bölmək olar:

1. İstehsal amilləri;
2. İqtisadi amillər;
3. Sosial amillər;
4. Coğrafi-iqtisadi amillər;
5. Təşkilati-iqtisadi amillər;
6. Siyasi amillər;
7. Xarici-iqtisadi əlaqələr amilləri.

İstehsal amilləri istehlakın və tələbatın məzmunca formalaşmasına təsir edir, bu və ya digər məhsula tələbat doğurur; istehsal strukturu, onun ərazi və sahə quruluşu dəyişdikcə yeni məhsullara tələbat sistemi meydana çıxır, yaxud eyni tələbatın yeni məhsullarla ödənilməsi imkanları meydana çıxır. Beləliklə, istehsal tənzimləyici sistemdə təyinedici rolunu oynayır. Beləliklə, iqtisadi və sosial inkişafın tənzimlənməsində istehlak tənzimləyici-meyar rolunu oynaya bilər. Onun perspektivliyi, dəyişmə dinamikası, struktur qanunauyğunluqları iqtisadiyyatın tənzimlənməsinin mexanizmi kimi istifadə oluna bilər.

İstehlakın iqtisadi amilləri təkcə istehsalda yox, istehsal olunmuş məhsulun bölgüsü, yenidən bölgüsü mexanizmlərini özündə əks etdirir. Belə ki, bölgü nəticəsindəəhalinin gəlirləri və ya yaxud alıcılıq qabiliyyəti formalaşır. Qiymət sistemi vasitəsilə ayrı-ayrı sahələrin, ərazilərin, şirkətlərin, fərdi sahibkarların və hər bir şəxsin ümumi mənfəəti və payı, uyğun olaraq tədiyyə tələbləri formalaşır. O cümlədən, vergi normaları, kredit münasibətləri, maliyyə münasibətləri, müxtəlif güzəştli ödəmələr istehlakın formalaşmasına təsir edir.

Sosial amillər ayrı-ayrı regionlarda və sahələrdə sosial vəziyyətlə bağlıdır, yəni işsizlik, işlə təminat, əmək haqqının səviyyəsi, əhalinin ayrıayrı qruplarının tələbatı, əmək məhsuldarlığı, sosial müdafiə fondlarının və bir sıra ödəmələrin, yardımların təsiri daxildir. O cümlədən, sosial qruplara əhalinin məskunlaşması, milli tərkibi, məşğuliyyət növü, təhsil səviyyəsi və s. təsir edir.

Coğrafi-iqtisadi amillərə regionlarda və ayrı-ayrı sahələrdə təbii sərvətlərin zənginliyi, regionun coğrafi mövqeyi, onun nəqliyyat qovşaqlarına yaxınlığı, əhalinin təbii artımı, məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsi xüsusiyyətləri daxildir. Coğrafi amillər təbii olaraq istehlakın ilkin şəraiti üçün həlledici amil sayılır.

Təşkilati-iqtisadi amillər regionda istehsal və sosial infrastrukturların, əhaliyə xidmət sahələrinin inkişafını xarakterizə edir. Belə ki, bank sistemi, sığorta sistemi, işlə təminat müəssisələri, əhalinin sosial müdafiəsi sistemi, mənzil-kommunaltəsərrüfatı, fərdi tikinti sahələri və s. istehlakın təşkilati-iqtisadi amilləridir.

Əlbəttə, istehlak iqtisadi kateqoriya olduğu kimi siyasi mühitin formalaşmasına təsir edir və o mühitdən asılı olaraq inkişaf edir. Siyasi vəziyyət iqtisadi inkişafın və sosial həyat tərzinin mənəvi dəyərlərinin

inkişafına təsir edir.

Xarici-iqtisadi əlaqələr əhalinin istehlakının formalaşmasında mal təklifinin vasitəsilə təsir edir. Belə ki, heç bir açıq iqtisadiyyata malik olan ölkədə tələbatın ödənilməsi tamamilə yerli istehsalın hesabına baş vermir. Müəyyən hissəsi xarici ölkələrdən gətirilən istehsal və istehlak şeyləri ilə ifadə olunur. Buna görə də idxalvə ixrac siyasəti formalaşır. İdxal siyasətinin əsasını əhalinin tələbatını ödəmək üçün əlverişli olan məhsulların gətirilməsinin vacibliyi təşkil edir.

23. Tələbatın ödənilmə dərəcəsi necə müəyyən edilir? Praktiki nümunə üzərindən izah edin. (orta)

Tələbat və istehlakın dəyişməsini doğuran obyektiv iqtisadi və sosial faktorlar mövcuddur və bu faktorların kompleks təsiri bütövlükdə tələbatın və onun ayrı-ayrı növlərinin dinamikası və strukturuna təsir edir. Tələbat mücərrəd kateqoriyadır. Onun öyrənilməsi mücərrəd baxımdan bütövlükdə ümumi halda ehtiyacları nəzərə alır. Mütləq mənada tələbatın ödənilməsi və bu tələbata uyğun olan maddi və mənəvi nemətlər çoxluğu potensial tələbat adlanır. Potensial tələbat nominal tələbatın arzu olunan maddi və mənəvi nemətlər çoxluğudur. Lakin real şərait bu çoxluğun neçə nisbi faiz ödənilməsinə gətirib çıxarır. Beləliklə, mücərrəd tələbata tələbatın ödənilməsi dərəcəsi də deylir. Analitik olaraq tələbatın ödənilməsi dərəcəsi istehlakın ideal tələbata olan nisbəti ilə xarakterizə olunur.

$$a = \frac{T_{реал}}{T_{идеал}}$$

Burada, - tələbatın ödənilməsi dərəcəsi, %-lə;

T_{real} – reallaşantələbat;

T_{ideal} – idealtələbat.

24. Nominal və real gəlirlərin formalaşması ilə bağlı müqayisəli təhlil aparın. (orta)

Gəlirlər istehsal, bölgü proseslərinin nəticəsində formalaşır, sosial-iqtisadi inkişafın maddi əsasını təşkil edir. Dövlət, müəssisə, sahibkar öz fəaliyyətini əldə olan maliyyə vəsaiti ilə həyata keçirir. Bu vəsaitin mənbəyi istehsal prosesində əldə olunan gəlirlər hesabınadır. Mahiyyət etibarilə gəlirlər il ərzində istehsal prosesində, mübadilədə yeni yaradılan dəyərdir. Gəlirlərin artması hər bir sahibkarın perspektiv inkişafında iqtisadi, təşkilati, elmi-texniki tədbirlərin həyata keçirilməsinə şərait yaradır. Həmçinin gəlirlər stimul yaratmaq mexanizmidir. Əhalinin cəmiyyətdən aldığı vəsait artır, istehlak qabiliyyəti yaxşılaşır. Bu da öz növbəsində istehsalın sonrakı artımına və gəlirlərin yüksəlməsinə müsbət təsir edir. Gəlirlər iqtisadi obyektlərin fəaliyyət xüsusiyyətlərini, onların məqsəd və vəzifələrini özündə əks etdirir. Bu baxımdan dövlətin, müəssisənin, sahibkar və ayrı-ayrı şəxslərin gəlirləri mövcuddur. Bu gəlirlərin arasında nisbət, artım tempi, iqtisadi və sosial sistemdə mövcud olan bölgü və yenidən bölgü münasibətləri şə-raitində formalaşır.

Milli gəlirin bölgüsündə əhalinin payını müəyyən edən gəlir səviyyəsi nominal gəlirlər adlanır. Nominal gəlirlər sahibkarın və əhalinin xərclərini ödəmək üçün ilkin bölgü yolu ilə əldə olunan gəlirlərdir. Lakin nominal gəlirlərin yenidən bölgüsü baş verir. Nominal gəlirlərin yenidən bölgüsü maliyyə-kredit, bank, qiymət sisteminin bölgüsü prosesində rolu ilə baş verir. Belə ki, dövlət nominal gəlirlərdən vergi vasitəsilə özünü ümumi cəmiyyətin tələbatını ödəmək üçün yenidən özünə qaytarır, qiymət və maliyyə vasitəsilə iqtisadi subyekt kimi yenidən bölgüdə iştirak edir. Beləliklə, bazar iqtisadiyyatı şəraitində təsərrüfatçılıq fəaliyyətlərini liberallaşdırılması bütün iqtisadi subyektlər kimi dövlətin də yenidən bölgü prosesində gəlirlərini artırmaq üçün iştirakı zəruri prosesdir. Bu mexanizmlər vasitəsilə gəlirlərin yenidən bölgüsü baş verir. Dövlətlə əhali, müəssisələr və əhali qrupları arasında nominal gəlirlərin bir subyektdən başqa subyektə axını baş verir. Beləliklə, potensial imkanları olan subyektlərin real alıcılıq qabiliyyəti və tələbatı məhdudlaşır. Tənzimləmə nöqteyi nəzərindən məhz yenidən bölgü hesabına formalaşan gəlirlərin qiymətləndirilməsi onun istehlaka təsirinin öyrənilməsi, hesablanması və sonra isə proqnoz tədbirlərində nəzərə alınması əhəmiyyətlidir.

Beləliklə, real gəlirlər nominal gəlirlərdən kəmiyyət və struktur

baxımından fərqlidir. Real gəlirin dəyişməsinə təsir edən amillər nominal gəlirlərin dəyişməsinə başqa müstəvidə təsir edir. Məsələn, əgər vergilərin artması istehlakçıların alıcılıq qabiliyyətini azaldırsa, dövlətin büdcə vəsaitini çoxaldır, kapital qoyuluşu imkanlarını artırır. İstehlakı mallarının qiymətinin artması ayrı-ayrı istehlakçıların həyat səviyyəsini aşağı salır, alıcılıq qabiliyyətini azaldır, lakin həmin məhsulu istehsal edən sahibkarın, şirkətin, dövlətin gəlirini artırır. Real gəlirlərin formalaşmasının əsas mənbəyi nominal gəlirlər, yaxud istehsal həcmi və onun məhsuldarlığıdır. Nominal gəlirlər və real gəlirlər arasında fərqlər məhsulun reallaşması prosesindən də asılıdır, yaxud tələb və təklifin uyğunluğundan asılıdır. Real gəlirlər öz strukturu və dinamikası ilə həyat səviyyəsinin ümumiləşmiş, sintetik keyfiyyət göstəricisidir. Nominal və real gəlirlər arasında nisbət iqtisadi tənzimləmə sistemində istehsal, bölgü və istehlakın əlaqəli tarazlı inkişafı üçün əhəmiyyətlidir.

25. Real praktikada və tədqiqat işlərində istifadə olunan metodları təhlil edin. (cetin)

Real praktikada və tədqiqat işlərində aşağıdakı metodlardan istifadə olunur: 1. Balans metodu;2. Birbaşa hesablama metodu;3. İqtisadi riyazi metodlar;4. Normativ metodlar;5. Eksperiment metodu;6. Faktorlar üsulu.

Hər bir metodun tətbiqi üçün real formalaşan dinamika əsas götürülür. Metodların tətbiqinin nəticəsi və reallığı istehlak göstəricilərinin əhatə dairəsindən xeyli asılıdır. Balans metodu istehlakın xalq təsərrüfatı balansı sistemində əlaqəsini təmin edir.

Birbaşa hesablama metodu mövcud istehlakın dinamikası arasında qanunauyğunluqların parametrləri əsasında per spektiv inkişaf haqqında hesabatların verilməsidir. Real həyatda bu şərh etdiyimiz hesablama müxtəlif ifadələrlə reallaşır: xətti; qeyri-xətti; parabola; hiperbola və s.

$$y= a+bx;\ y= ax+bx^2+c;\ y= ax^2+bx^3+cx+d$$

və s. verilmiş sistemdə analitik ifadələrdən real həyata uyğun olan qanunauyğunluqlar seçilir. Bu qanunauyğunluqların pa rametrləri statistik rəqəmlərlə hesablanır.

İqtisadi riyazi metodlar istehlakın formalaşmasına və dinamikasına təsir edən kompleks amillərin bir-birləri ilə təsirini ölçmək, qiymətləndirmək və proqnoz vermək üçün istifadə olunur. Bu metodlar dəqiq hesablama metodudur.

Normativ yanaşma metodları müəyyən standartlara uyğun tələbat və istehlakın artım tempini və strukuturunu tənzimləməyə deyilir. Normativlər iki əsas aspektdə cəlb olunur. 1. Ali məqsədlərin tələb və istehlakın normativ bazası əsasında hesablanmasına; 2. Həmin məqsədlərə nail olmaq üçün bütün resursların istifadəsinin normativ əsaslarla tənzim olunmasına.

Eksperiment metodu ayrı-ayrı istehlak (k onkret) ərzağın, qeyri-ərzaq məhsullarının, xidmətin, məhsuldarlığın mənəvi s osial inkişafa təsirini qiymətləndirmək üçün istifadə olunur. Xüsusi laboratoriya şəraitində əhali ilə açıq söhbətdə toplanılan fikirlərin, ç oxluğun fikrini nəzərə almaqla hesablanılır

26. Sosial siyasətin mahiyyəti və prinsiplərindən bəhs edin. (asan)

Sosial siyasət dedikdə, ictimai rifah, insanların maddi, sosial və intelektual tələbatlarının ödənilməsi, insan ləyaqətinə hörmətin formalaşdırılması, cəmiyyətdə sosial sabitlik və sosial sülhün bərqərar olması ilə bilavasitə bağlı olan siyasət başa düşülür.

Dövlətin sosial siyasəti - sosial sferada müəyyən məqsədləri güdən, konkret tarixi şəraitlə əlaqələndirilən, zəruri təbliğat cəhdləri, maliyyə vasitələri ilə dəstəklənən və müəyyən mərhələli sosial nəticələri nəzərdə tutan dövlət fəaliyyətidir.

Sosial siyasətin məqsədi- cəmiyyətdə əhalinin əsas həyati tələbatlarının ödənilməsini təmin edən əlverişli sosial mühitin və sosial həmrəylik şəraitinin yaradılmasıdır. " Hakimiyyət-cəmiyyət-əhali " münasibətlərinin bütün məcmusu, dövlətin sosial sferada vəzifələri, bir tərəfdən dövlətin sosial proseslərə təsiri mexanizmləri, digər tərəfdən əhalinin sosial tələbatlarına onun reaksiyası - dövlətin sosial siyasətinin mahiyyətini təşkil edir.

Böyük sosial qrupların, siniflərin maraqlarını əhatə edən və dövlət hakimiyyətinin ifadəsi ilə bağlı olan hər bir ictimai problem siyasi xarakter daşıya bilər və ya daşıyır.

Siyasətin mahiyyətcə mühüm cəhətlərindən biri odur ki, o sosial qrupların və ümumilikdə cəmiyyətin maraq iradələrinin inteqrasiyası, ümumiləşdirici forması kimi çıxış edir. Sosial siyasət- dövlətin daxili siyasətinin əsas hissəsidir. Sosial siyasət dövlətin sosial proqramlarında ifadə olunur və praktikada həyata keçirilir, əhalinin əsas sosial qruplarının mənafeyi naminə və maraqları vasitəsilə cəmiyyətdə olan münasibətləri tənzimləyir. Sosial siyasət məzmununa, formalarına, hazırlanması və reallaşması metodlarına olan tələblərin xarakterini əks etdirən prinsiplər sisteminə əsaslanır:

1) humanistlik, sosial ədalət;
2) sistemlilik, fasiləsizlik, varislik;
3) sosial siyasətin reallaşması üçün məqsəd və imkanların tarazlaşdırılması;
4) aşkarlıq - sosial siyasət məsələləri üzrə ictimaiyyətin bütün qrup və təbəqələrinin öz fıkirlərini azad ifadə etməsi - idarəetmə orqanları ilə xalq arasında "əks əlaqə"nin mövcudluğu;
5) sosial siyasətin işlənib hazırlanması və reallaşmasının demokratikliyi (sosial yeniliklərin əsas məsələləri üzrə ictimai rəyin hərtərəfli aşkar edilməsi);
6) sosial siyasətin həyata keçirilməsinə ictimaiyyətin nəzarəti;
7) əhalinin sosial müdafıəsi üzrə tədbirlərin ünvanlılığı, əhalinin sosial cəhətdən ən zəif və aztəminatlı qruplarına sosial yardımın gücləndirilməsi.

27. Sosial siyasətin məqsəd və vəzifələrini açıqlayın.(asan)

Sosial siyasətin vəzifələri dedikdə, dövlətin həll etməli olduğu əsas məsələlər nəzərdə tutulur. Yəni, adamların həyat səviyyəsini və əmək

şəraitini yaxşılaşdırmaq; bazar münasibətlərinə uyğun gələn yeni sosial-sinfi quruluşu formalaşdırmaq; sosial ədalət və müdafiəni həyata keçirmək; millətlərarası və etnoslararası münasibətləri tənzimləmək; ölkədə demokratik və ekoloji şəraiti normallaşdırmaq. Sosial siyasətin əsas vəzifələrini aşağıdakı kimi təsnif etmək olar:

1.Gəlirin ədalətli bölgüsü və yoxsulluğun azaldılaması: Sosial siyasətin qarşısına qoyduğu ən əsas məsələlərdən biri milli gəlirin cəmiyyətdə ədalətli bölügüsü ilə əlaqədardır. Dövlət bu yöndə siyasətlər həyata keçirərək siniflər arası maddi uçurumun qarşısını alır və sosial ədaləti yaratmağa çalışır. Gəlirin ədalətsiz bölgüsü zamanı yaranan yoxsulluq probleminin həlli də sosial siyasətin ən əsas vəzifələri sırasındadır.

2.Fürsət barəbərliyi: liberal fəlsəfəyə əsaslanan qanun qarşısında bərabərlik prinsipinin sosial-iqtisadi sahəyə tətbiq olunmasıdır. Bərabərlik prinsipi daha çox təhsil və fərdin özünü inkişaf etdirəcəyi müəyyən sahələrə tətbiq edilir.

3.Sosial Müdafiə: hər hansı bir sosial risk, qocalıq, xəstəlik, işsizlik, iş qəzalarına görə vətəndaşın gəlirinin azalması və ya ümumiyyətlə dayanması zamanı onun digər insanlardan asılı olmadan yaşamasını təmin etmək üçün görülən tədbirlər bütünüdür.

4.Tam məşğulluğun təmin olunması və işsizliklə mübarizə:bütün vətəndaşların gəlir əldə edə biləcəyi bir iş yerinin olması sosial siyasətin əsas məqsədlərindən biridir.

5.Sosial nizam və sülhü təmin etmək: sosial dövlət insanlar arasında aid olduqları fərqli sinif, irq, din, məzhəb, iqtisadi vəziyyətə görə ayrı-seçkilik salınmasının qarşısını almağa çalışır. Cəmiyyətdə müxtəlif tip insanların sülh içərisində yaşamalarını təmin edir.

6.İqtisadi inkişafın təmin olunması: dövlətin iqtisadi inkişafı üçün

investisiyalara münbit şərait yaradır. İqtisadi fəaliyyətlərdə tam məşqulluq halını təmin etmək üçün buna uyğun fəaliyyətlər həyata keçirilir.

28. Sosial siyasət modellərini müqayisəli şəkildə təhlil edin. (orta)

Dünya təcrübəsində 5 sosial siyasət modeli mövcuddur:

1.Poternalist siyasət modeli: Bu model keçmiş SSRİ-də tətbiq edilən model olmaqla müsbət və mənfi xüsusiyyətlərə malik olmuşdur. Müsbət xüsusiyyətlərinə aid edilir: Dövlət vətəndaşların hərtərəfli sosial iqtisadi vəziyyətinə görə məsuliyyəti öz üzərinə götürür; əhali üçün zəruri olan əmtəə və xidmətlərin istehsal və bölgüsünü özü həyata keçirir; sosial sabitliyə nail olmağa çalışır. Mənfi xüsusiyyətlərinə aid edilir: İqtisadi səmərəliliyin aşağı olması nəticəsində bütün vətəndaşların yüksək sosial rifahına nail olmaq mümkün olmur; əsas əhali kütləsi üçün sosial sərvətlərin limiti müəyyənləşdirilir.

2) Sosial siyasətin İsveç modeli və ya Skandinaviya modeli: İsveç, Norveç, Finlandiya, İslandiya və Danimarka kimi Şimali Avropa ölkələrində tətbiq olunan oxşar əmək qüvvəsi, təhsil və sosial siyasətlərlə xarakterizə olunan sosial-iqtisadi model. Bu model siyasi anlayış olaraq, bu ölkələrdəki sosial dövlətin əsasını təşkil edir. Modelin müsbət cəhətlərinə dövlətin sosial sfera sahələrinin yüksək səviyyədə tənzimlənməsi, sosial problemlərin həllində dövlət məsuliyyətinin yüksək olması, ümumən, əhalinin güclü sosial müdafiə ilə əhatə olması aid edilə bilər. Mənfi cəhətlərinə isə sosial sfera sahəsində mərkəzləşmənin yüksək olması nəticəsində iştirakçılar üçün seçim azadlığında müəyyən məhdudiyyətlərin olması, yüksək vergiqoymanı göstərmək olar.

3) Sosial rifahın dövlət modeli: Tipik bazar iqtisadiyyatı modeli olmaqla dövlətin vətəndaşlarının sosial sabitlik şəraitində yaşamasını öz üzərinə

götürməsi və çoxlu sayda sosial xidmətlərin mövcudluğu modelin müsbət cəhətləridir. Mənfi cəhət kimi xərclərin yüksək olması, minimal standartların ölkə üzrə orta göstəricilərə yaxınlaşdırılması çıxış edir.

4) Sosial istiqamətlənmiş bazar təsərrüfatı modeli. Bazar rəqabəti prinsiplərinə və şəxsiyyətin formalaşdırılaraq inkişafına istiqamətlənən bu model vətəndaşların dövlət tərəfindən yüksək səviyyədə sosial müdafiəsini əks etdirir. Dövlət sosial siyasətini hüquqi təminat, vergi siyasətini sərvətlərin yenidən bölgüsü vasitəsilə reallaşdırır. Dövlət tərəfindən çoxlu sayda amortizasiyalardan istifadə olunur ki, bu da əhalinin kasıblıq səviyyəsindən aşağı düşməsinə imkan vermir. Mənfi cəhət kimi dövlətin öz üzərinə hədd ən artıq yükün götürməsi çıxış edir ki, bu da dövlətin vətəndaşlarının özləri həll edə biləcəyi problemi öz üzərinə götürməsində öz əksini tapır.

5) Bazar sosial modeli: Onun əsas prinsipi sosial sferanın tənzimlənməsində birbaşa metodlara nisbətən iqtisadi metodlara üstünlük verilməsi olmasıdır. Əsasən sosial sfera sahələrinin dövlətsizləşdirilməsi, dövlətin dotasiya və subsidialarının minimuma çatdırılması onun xarakterik cəhətlərindəndir.

29. İnsan kapitalının qiymətləndirilməsinə dair yanaşmaları açıqlayın. Orta təbəqəyə məxsusluğu səciyyələndirən göstəriciləri xarakterizə edin. (orta)

Sosial siyasətin vacib funksiyası -"insan kapitalının" saxlanılması, onun təkrar istehsalı üçün minimal şəraitin təmin olunmasıdır.

Dövlət çərçivəsində cəmiyyətin inkişafı səviyyəsi, həm təsərrüfatın hakim tipləri, həm də maraq və dəyərlərin bərqərar olmuş ierarxiyası, əhalinin xarakteristikaları, yəni "insan kapitalı" ilə müəyyənləşdirilir. Bu ifadə altında, işçilərə sosial və iqtisadi sahələrdə aktiv şəkildə fəaliyyət

göstərməyə imkan verən, onların qabiliyyətləri, bilikləri və bacarıqları başa düşülür. Bu keyfıyyətlər, qidalanma, sağlamlıq və təhsillə müəyyən olunur.

İnsan kapitalının formalaşması əhalinin sağlamlığının, təhsil, peşə və mədəni səviyyəsinin artırılmasına yönələn fəaliyyəti nəzərdə tutur. Qərb nəzəriyyəsində insan kapitalının qiymətləndirilməsində üç yanaşmadan istifadə olunur.

Birinci yanaşmada insanın professional bilik və bacarığının artırılması üçün investisiya qoyuluşu ilə bərabər insanın sosial-bioloji varlıq kimi də inkişafına kapital qoyuluşunun vacib olduğu qeyd olunur.

İkinci yanaşmaya əsasən insan yalnız professional bilik və bacarıqların inkişafı üçün investisiya tələb edən bir varlıqdır. Çünki, bazar iqtisadiyyatında istehsal prosesi zamanı insan yalnız öz qabiliyyətini satır. Ona görə də ailənin istehsalına qoyulan vəsait kapitala çevrilmir.

Üçüncü yanaşmaya əsasən insan intelektual və sosial-bioloji keyfıyyətlərə malik kapital olmaqla yanaşı həm də sosial keyfıyyətlərə malikdir. Belə ki, özünü cəmiyyətin mənəvi vəziyyətində, sosial, həmçinin ailə münasibətlərinin möhkəmliyində, sosial-psixoloji mühitində özünü göstərir ki, bu da əmək məhsuldarlığına, əmək və sahibkarlıq aktivliyinin səviyyəsinə təsir edir.

İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə demokratik bazar cəmiyyətinin bazası, orta sinif adlanan güclü sosial qrup tərəfından dəstəklənir. Dünya praktikasında qəbul edilmişdir ki, iqtisadi yüksəliş əhalinin kifayət qədər ödəncqabiliyyətli tələbinin olması ilə şərtləndirilir. Belə tələbi orta sinif o halda təmin edir ki, o əhalinin 30%-dən az olmayan hissəsini təşkil etsin, müəyyən gəlir səviyyəsinə (yaşayış minimumuna nisbətdə 3-10 qat), əhəmiyyətli sosial mədəni potensiala və

dayanaqlı sosial imicə malik olsun.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə sosial siyasətin başlıca istiqaməti, siyasi cəhətdən fəal, iqtisadi cəhətdən güclü, yüksək hüquq düşüncəsi səviyyəsinə malik olan orta təbəqənin yaradılması və hərtərəfli möhkəmləndirilməsi olmalıdır.

Bir sıra meyarlar göstərmək olar ki, onların eyni zamanda ödənilməsi orta təbəqəyə məxsusluğu səciyyələndirir:

- iqtisadi cəhətdən maksimal fəal yaşda (30-55), dəyər hesabı ilə işçinin 20-100 orta illik gəlirinə bərabər mülkiyyətə sahib olması;
- 3 - 10 qat yaşayış minimumu həcmində sabit gəlir;
- elektoratın əsasını təşkil edən tam hüquqlu təbəqəyə məxsusluq;
- qanuna tabelilik, sosial məsuliyyətin yüksək səviyyəsi, praqmatik düşüncə tərzi və aktiv fəaliyyət.

Formalaşmış orta sinif özündə elə bir məhsulu əks etdirir ki, o, kifayət qədər uzun bir müddət ərzində və millətin sabit inkişafı şərtilə yaradıla bilər. Onun təşəkkülünə ölkənin milli sərvəti, istehsalın elmi-texniki səviyyəsi, iqtisadiyyatın ümumi vəziyyəti və ictimai münasibətlərin təşkili əhəmiyyətli təsir göstərir.

30. Sosial siyasətin səmərəliliyini müəyyən edən indikatorları şərh edin. İnsan inkişafı anlayışını və onun əsas göstəricilərini praktiki əsasda izah edin. (cetin)

Məsuliyyətli və səmərəli sosial siyasət, əhalinin xarakteristikalarında baş verən dəyişikliklər haqqında informasiyanın təhlilinə, bu dəyişikliklərin sosial təhlükəsizliyə təsirinin qiymətləndirilməsinə əsaslanmalıdır. Sosial siyasətin səmərəliliyini müəyyən edərkən, müxtəlif indikatorlardan istifadə olunur ki, onlar da aşağıdakılardır:

- həyat səviyyəsi göstəriciləri (gəlirlər üzrə desil əmsalı, təmərküzləşmə indeksi (cini indeksi), yoxsulluq həddi, əhalinin sosial stratifikasiyası əmsalı, tələbatların ödənilmə səviyyəsi, gəlir və xərclərin strukturu və s.);
- minimal dövlət standartları (yaşayış minimumu, minimal əmək haqqı və s.);

- sosial-demoqrafik göstəricilər (ömür müddəti, doğum, ölüm dinamikası);
- əhalinin iqtisadi fəallığı göstəriciləri (müxtəlif sektorlarında məşğul olanların nisbəti, məşğulluq və işsizlik səviyyəsi, əhalinin mühacirəti və səbəbləri);
- sosial gərginlik göstəriciləri (siyasi tədbirlərdə, tətillərdə iştirak, işsizlik həddi, cinayətkarlığın dinamikası, korrupsiya və s.);
- sosial sferanın inkişafı göstəriciləri (dövlət və özəl sektorun payı, büdcədənkənar sosial fondlar, pullu, güzəştli və pulsuz xidmətlərin nisbəti və s.);
- ÜDM-da ekologiyaya çəkilən xərclər.

İnsan inkişafı anlayışı - 1990-cı ildə BMT-nın İnkişaf Proqramı tərəfından daxil edilmiş və həmin vaxtdan geniş surətdə istifadə edilməyə başlanmışdır. İnsan inkişafı indeksi (III) dörd paradiqmadan (məhsuldarlıq, bərabərlik, sabitlik və imkanların genişləndirilməsi prinsipləri) ibarətdir və üç göstərici ilə ölçülür.

Məhsuldarlıq prinsipində o nəzərdə tutulur ki, insanlar gərək öz fəaliyyət məhsuldarlığını artırmaq imkanlarına malik olsunlar, gəlir əldə edilməsi prosesində fəal iştirak etsinlər və pul qazanmaq üçün zəhmət çəksinlər. Buna görə də iqtisadi artım insan potensialının inkişafının əsas modellərindən biri hesab edilir.

Bərabərlik prinsipi dedikdə isə, hər şeydən əvvəl insanların ilk başlanğıcından bərabər imkanlara malik olması nəzərdə tutulur. İqtisadi və siyasi həyatda mövcud olan imkanlardan istifadə edilməsində yaranmış bütün maneələr ləğv olunmalıdır.

Sabitlik prinsipi - mövcud imkanlara yiyələnməyin indi və gələcəkdə əlverişli olmasının təmin edilməsini nəzərdə tutur.

İmkanların genişləndirilməsi prinsipi dedikdə isə, nəzərdə tutulur ki, inkişaf insanların gücü ilə həyata keçirilməli və təkcə onların maraqlarına yönəldilməməlidir. İnsanlar, onların həyatını müəyyən edən başqa qərarların qəbul edilməsi prosesində də iştirak etməlidirlər.

İnsan inkişafı indeksini müəyyən edən mühüm göstəricilər arasında üçü ən mühümdür: ehtimal edilən ömür müddəti; təhsil səviyyəsi; adambaşma düşən ÜDM. Birlikdə götürdükdə isə, onlar üç əsas keyflyyəti əks etdirir: uzun və sağlam həyat tərzi; bilik səviyyəsi; layiqli həyat səviyyəsi.

31. Sosial müdafiə anlayışının mahiyyətini açıqlayın. (asan)

Hər bir cəmiyyət üçün onun sosial dayanaqlığı vacibdir. Cəmiyyətin transformasiyası dövründə bu dayanıqlığın saxlanılmasına məhz sosial müdafiə institutu kömək edir.

Sosial müdafiə institutu - cəmiyyət tərəfından, onun tarixi inkişaf prosesində sosial-iqtisadi problemlərin həlli üçün formalaşdırılan, cəmiyyətin yaşlı vətəndaşlara, əlillərə, xəstələrə, işsizlərə, ailə başçısını itirənlərə, həmçinin, uşaqlı ailələrə yardım göstərilməsinin zəruriliyi ilə şərtləndirilən məqsədli kompleks sistemdir. Bu konteksdə, "sosial müdafiə institutu" termini, "sosial müdafıə sistemi" termininin sinonimi kimi işlədilir.

Sosial müdafiə terminini geniş və dar mənalarını müəyyənləşdirmək olar. Geniş mənada "sosial müdafiə" termini, insanların iqtisadi, hüquqi, ekoloji, tibbi və mənəvi müdafiəsini, həmçinin, onların həyatının təhlükəsizliyinin təminatını, təbii fəlakətlər zamanı və fovqaladə vəziyyətlərdə yardımı ifadə edir.

Dar mənada isə "sosial müdafiə" termini, qeyd olıınan müdafiə növlərindən birinin və ya bir neçə növünün həyata keçirilməsi ilə əlaqədar istifadə edilə bilər. Beləliklə, sosial müdafiə termini ilə iqtisadi müdafiəni ifadə etmək olar, elə bu termin ilə də eyni vaxda həyata keçirilən iqtisadi, hüquqi və mənəvi müdafıəni göstərmək olar.

Başqa sözlə,sosial müdafiə bəzi əlverişsiz şərtlər (işin və ya ailə başçısının itirilməsi, qocalıq, xəstələnmə, bədbəxt hadisə və s.) üzündən iqtisadi fəal ola bilməyən və müstəqil şəkildə özünə gəlir qazana bilməyən insanları zəruri həyati nemətlərlə təmin edərək onların müəyyən rifah səviyyəsini dəstəkləyən sistemdir.

Sosial müdafiə anlayışı fərdin qarşılaşacağı və həyatı üçün təhlükə yaradan hadisələrə, yəni sosial risklərə qarşı təminat axtarışının nəticəsi, sosial risk isə insanların gəlirlərinin azalmasına, xərclərinin artmasına təsir

edən hadisələrdir. İstər xəstəlik, qəza, ölüm halları kimi kədərli, istərsə də ailə qurmaq, övladın dünyaya gəlişi kimi sevindirici hadisələri də xərcin artması və gəlirin azalması səbəbindən sosial risk anlayışının tərkib hissəsi olaraq qiymətləndirilir. Sosial müdafiə yalnız sosial risklərə qarşı deyil, geniş mənada yoxsulluqdan və sosial ehtiyaclardan qorunma cəhdidir. Bu mənada sosial siyasətin əsas xətti olan sosial müdafiə modeli fərdləri gözlənilən təhlükələrdən qorunmaqla yanaşı, həm də cəmiyyətdə yoxsulluğu və gəlirlərin bölüşdürülməsindəki ədalətsizlikləri azaltmaq və sosial rifahı gücləndirmək məqsədi daşıyır. Sosial müdafiə sistemi geniş mənada, gəlirindən asılı olmayaraq əhalinin bütün təbəqələrini cəmiyyətin rifahına mənfi təsirgöstərən sosial təhlükələrin verdiyi zərərlərdən qorumağı, vətəndaşların hüquqlarını müdafiə etməyi qarşısına məqsəd qoyan bir sistemdir.

Qlobal mənada isə sosial müdafiəinsanın təməl hüquqlarından və dövlətin vəzifələrindən biri olaraq, "əmək qabiliyyəti olmayan müddətdə gəlir itkilərinin kompensasiya edilməsi yolu ilə, bütün fərdlərə və ailələrə yaşadıqları cəmiyyətdə onları başqalarına möhtac qalmayacaq şəkildə, insan şərəf və ləyaqətinə yaraşan minimum bir həyat standartını təmin etməyi hədəf alan tədbirlər planı" olaraq təsvir edilir.

32. Sosial yardım formaları və ölçüsünün müəyyən edilməsinə dair yanaşmalardan bəhs edin. (asan)

Sosial müdafiənin ən vacib istiqamətlərindən biri sosial yardımdır. Məlumdur ki, sosial müdafiənin funksiyası, çətin həyati vəziyyətdə olan adama kömək etməkdən və ya bu vəziyyətin meydana çıxmasının qarşısını almaqdan ibarətdir. Sosial sığorta proqramları iqtisadiyyatın dövrü tərəddüdləri və ya işçinin hayat dövründəki dəyişikliklər üzündən azalan

gəlirin bölüşdürülməsinə yönəldilir. Əgər insan sosial sığorta sistemi ilə əhatə olunmayıbsa, onda onun gəlirinin müvəqqəti və ya xroniki azalması qarşısında yeganə dəstəyi - dövlət sosial yardım proqramları verə bilər. Sosial ehtiyaclara ayrılan vəsaitlərin istifadəsinin səmərəliliyini artırmaq üçün, başqa ölkələrin sosial yardıma dair təcrübəsini öyrənmək vacibdir.

Sosial dövlət gəlirlərin və mülkiyyətin yenidən bölgüsü yolu ilə, hər kəsə müəyyən həyat səviyyəsini təmin etməyə qadir olan dövlət tipidir. İstehsalın böhranlı dövrlərində sosial zəmanətlərin səviyyəsinə yenidən baxılır. Bütün sosial müdafiə sistemindən yalnız ən vacib zəmanətlər seçilir və bu zaman sosial sığortaya arxalanmaqla, çoxkanallı maliyyələşdirməyə keçid baş verir.

Hal-hazırda inkişaf etmiş sosial müdafiə sisteminə malik olan ölkələrdə sosial yardımı o vətəndaşlar alır ki, sosial sığorta sistemi və digər sistemlər üzrə onlara ödənilən müavinətlərin həcmi, münasib həyat səviyyəsi üçün kifayət deyildir. Bu ölkələrdə sosial yardım, sosial müdafiənin digər təşkilati-hüquqi formalarının kifayət qədər vəsait vermədiyi əhali kateqoriyaları üçün son sığorta şəbəkəsi rolunu oynayır.

Sosial yardım aşağıdakı formalarda göstərilə bilər:

Nağd və nağdsız pul ödənişləri (sosial transfertlər, maliyyə yardımı, dotasiyalar və müxtəlif növ güzəştlər);

natural mədaxil (pulsuz yeməkxanalar, sənaye mallarının paylanması, müvəqqəti yaşayış yerləri, əlillər üçün protezlər və s.);

pulsuz və güzəştli xidmətlər (təhsil, səhiyyə, sosial xidmət və s.).

Əgər sosial yardım pul ödənişləri vasitəsilə göstərilirsə, onda pul təzminatlarının hansı səviyyəsinə çatmaq lazım olduğunu müəyyən etmək

gərəkdir. İtirilmiş gəlirin təzminatı səviyyəsi, yəni sosial yardım şəklində ödənilməli olan itirilmiş qazancın payı ölkənin iqtisadi şəraitindən asılı olaraq müəyyənləşdirilməlidir və əmək qabiliyyətli əhalinin əməyə olan stimullarını qoruyub saxlamalıdır. Təzminat faizi elə olmalıdır ki, sosial müdafıə sisteminin xidmətlərindən çox uzun müddət istifadəyə şirniklənmə meydana gəlməsin.

Beynəlxalq praktikada sosial yardımın ölçüsünün müəyyən edilməsində dörd alternativ yanaşma mövcuddur:

* bütün yardım alanlara eyni ölçüdə yardım verilir;
* yardım fərdi ehtiyaca yönəldilir, yəni, yalnız ona görə verilir ki, yardım alan başqa gəlir mənbəyinə malik deyil;
* yardımın ölçüsü keçmiş əmək haqqınm ölçüsünə və ya yardım alanın sığorta ödənişlərinin ölçülərinə əsaslana bilər;

yardımın ölçüsü yardım alanın tələbatından asılıdır (xüsusilə dərmanlar və tibbi xidmətlərin ödənilməsində).

33. Sosial müdafiə sisteminin beynəlxalq təcrübədə formalaşan əsas istiqamət və formalarını şərh edin. (orta)

Sosial müdafiə sisteminin təcrübədə formalaşan əsas istiqamət və formalar kompleksi aşağıdakılardır:

1. Əhalinin gəlirlərinin indeksləşdirilməsi . Bu ad altında, qiymətlərin artımı ilə əlaqədar, əhalinin əsas gəlirlərinin (əmək haqqı, pensiyalar, müavinətlər, təqaüdlər) real məzmunun yüksəldilməsi tədbirləri başa düşülür.

2. Gəlirlər üzrə minimum sosial zəmanətlərin təmin edilməsi. Onların arasında əsas olanı –yaşayış minimumudur. Yaşayış minimumu üzrə gəlirə malik olmayanlar üçün dövlət sosial yardımını almaq hüququ

müəyyənləşdirilir.

3. Sosial sferanın minimal dövlət standart və normativləri ilə tənzimlənməsi. Bu, hər şeydən əvvəl, təhsil, səhiyyə, mənzil, əmək iqtidarında olmayan əhaliyə sosial xidmət və s. üzrə minimal büdcə xərcləridir.

4. İmtiyazların verilməsi (güzəştlər və maddi yardımlar). İmtiyaz dedikdə, müəyyən əhali qrupuna şamil edilən, ümumi fəaliyyət qaydaları ilə müqayisədə, xüsusi üstünlük başa düşülür. Belə tipik güzəştlərə misal olaraq, əlillərə, müharibə iştirakçılarına pulsuz və güzəştli qiymətlərlə verilən dərmanları, nəqliyyatda pulsuz və güzəştli gediş haqqı və s. göstərmək olar. İmtiyazların köklü problemi - onların maliyyə təminatsızlığıdır. Buna görə də, hal-hazırda daha çox güzəştlərin ünvanlı maddi yardım (subsidiya) formasında təqdim olunmasına keçilmişdir.

5. Qiymətlərə dotasiyaların ayrılması, istehlak qiymətlərinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi. Ümumdövlət miqyasında, bu və ya digər formada, kifayət qədər dar çərçivədə, əsasən də təbii inhisarların və dövlət mülkiyyəti sektorunun fəaliyyəti (qaz, elektrik enerjisi, şəhərlərarası danışıqlar, rabitə və s.) ilə bağlı olan qiymətlər tənzimlənir.

1. Məcburi sosial sığorta.İqtisadi cəhətdən müvəffəqiyyət qazanmış ölkələrdə, xüsusilə Avropa, daha çox isə Skandinaviya ölkələrində, sosial müdafıənin bu üsulu geniş yayılmışdır. Məcburi sığorta cəmiyyətin bütün işləyən üzvlərinə aid edilir, burada üç tərəf iştirak edir: işə götürən, işçi və dövlət.

7. Sosial təminat və sosial yardım.Sosial təminat, cəmiyyətin əmək iqtidarı olmayan üzvlərinin təmin olunmasına yönəldilmişdir. Bu təminat, qanunvericiliyə əsasən, iki mənbədən istifadə etməklə həyata keçirilir: büdcədən (vergilər hesabına) və sosial sığorta fondlarından. Büdcə

hesabına məcburi qaydada sığorta edilməmiş, əmək iqtidarı olmayan kateqoriyalar (qocalar, əmək stajı olmayanlar, uşaqlar və s) və ya əmək fəaliyyəti və vəziyyətinin peşə xüsusiyyətlərinə malik olan kateqoriyalar (hərbi qulluqçular və onlara bərabər olan kateqoriyalar, Çernobıl iştirakçıları və s) təmin edilir. Sığorta vəsaitləri hesabına əmək pensiyaları və sığorta olunanlara müavinətlər ödənilir. Bunlar bir qayda olaraq, muzdlu işçilərdir. Büdcə hesabına sosial təminat sisteminə, həmçinin, yaşlılara, əlillərə, uşaqlara sosial xidmət də daxildir: məs. qocalar və əllillər evləri, müxtəlif reabilitasiya, tibbi xidmətlər, protezləşdirmə mərkəzləri, pulsuz dərmanlar. Sosial yardım daimi xarakter daşımır və heç də bütün sosial öhdəçiliyə və dəstəklənməyə ehtiyacı olanlara şamil edilmir. O, konkretdir, müraciət xarakterliliyi, ehtiyac dərəcəsinin, gəlirin və əmlakın həcminin yoxlanılmasını nəzərdə tutur, vətəndaşın obyektiv şəkildə həyat fəaliyyətini pozan böhran vəziyyətindəki insanlara göstərilir.

8. İşə götürənlə işçi arasında sosial partnyorluq. Sosial partnyorluq və onun formalarından biri olan tripartizm, işə götürənlərin, işçilərin və dövlətin sosial sülhə nail olmaq və həm texniki tərəqqinin verdiyi faydanı, həm də sosial əziyyətləri cəmiyyətdə ədalətli bölüşdürmək məqsədilə könüllü əməkdaşlığı ifadə edir.

9. Sosial əmək qanunvericiliyinin birbaşa təsir normaları. Bu normalar əsasən, əmək hüquqlarının - işə qəbul, işdən çıxarma, iş vaxtının rejimi, əmək haqqının müdafiəsi ilə bağlıdır. Bu sahədə daha əhəmiyyətli qanunvericilik mənbəyi - Əmək məcəlləsidir. Büdcədən əmək haqqı alan işçilərin ölkə miqyasında təsdiq olunan vahid tarif cədvəlini də sosial müdafiə mexanizmi kontekstində nəzərdən keçirmək olar. Nizamlanmış məhkəmə sistemi mövcud olduğu halda buraya həmçinin, insanların hüquq və zəmanətlərinin təmin edilməsində güclü vasitə - məhkəmə siyasəti

hüququ - daxil edilir.

34. Ünvanlı sosial yardımın təyin olunması zaman ailənin orta aylıq gəliri hesablanarkən nəzərə alınan və nəzərə alınmayan amilləri izah edin. (orta)

Sosial yardımın alınması iki normativ hüquqi aktla — "Ünvanlı dövlət sosial yardımı haqqında" 21 oktyabr 2005-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu və "Sosial yardımın alınması üçün müraciət edilməsi, onun təyin olunması, verilməsi və verilməsindən imtina edilməsi qaydaları haqqında" Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 5 fevral 2016-cı il tarixli 37 №-li qərarı ilə tənzimlənir. Ehtiyac meyarı əhalinin əsas sosial demoqrafik qrupları üzrə yaşayış minimumundan asılı olaraq, ünvanlı dövlət sosial yardımının təyin edilməsi məqsədilə dövlət büdcəsi ilə birgə hər il üçün təsdiq olunan həddir. Ailənin orta aylıq gəliri ailənin gəlirinin orta aylıq göstəricisidir. Ailənin gəlirlərinə ailə üzvlərinin müraciətdən əvvəlki ardıcıl gələn 12 ay müddətində gəliri aiddir. Bura bütün növ gəlirlər, ailə üzvlərinə bağışlanmış hədiyyələr, mülkiyyətdən, ailə üzvlərinə məxsus əmlakdan, şəxsi yardımçı təsərrüfatdan əldə olunan və yaxud əldə oluna biləcək pul və natural formada gəlirlər, ölkə ərazisinin hüdudlarından kənarda istənilən mənbədən daxil olan milli və xarici valyutanın məbləği daxildir.

Ailənin orta aylıq gəliri hesablanarkən ailənin gəlirindən aşağıdakılar çıxılır:

1. vergi, sosial sığorta haqları və digər məcburi ödənişlər;
2. təbii fəlakət (sel, yanğın, epidemiya, zəlzələ, torpaq sürüşməsi), müharibə və digər gözlənilməz bədbəxt hadisələr zamanı dövlət və ya işəgötürən tərəfindən ailəyə göstərilmiş yardımın məbləği (dəyəri);
3. ailə üzvünə ödənilən birdəfəlik müavinətlər (radiasiya qəzası nəticəsində zərər çəkmiş şəxslərə hər il müalicə üçün müavinət, uşağın anadan olmasına görə müavinət, dəfn üçün müavinət və penitensiar müəssisələrdə cəza çəkməkdən azad edilmiş şəxslərə birdəfəlik müavinət);
4. ailə sosial yardım üçün təkrar müraciət etdikdə, ailənin gəliri hesablanan zaman əvvəlki dövr üçün ödənilən sosial yardımın məbləği.

Ailənin gəlirinin hesablanması zamanı ailə üzvlərinin gəlirləri haqqında məlumatların düzgünlüyünü təsdiq edə biləcək bütün rəsmi və mənbəyi bəlli olan digər mənbələrdən istifadə edilir. Bura cari transferlər,

bütün növ pensiyalar, sosial müavinətlər, təqaüdlər, maddi yardımlar, qrantlar, kompensasiya xarakterli ödənişlər, aliment, sığorta ödənişi, borc-kredit, həmçinin natural formada alınan sosial transfertlər və digər gəlirlər də daxildir. Ailə üzvünün digər şəxslərdən və ölkə xaricindən aldığı vəsaitlər onların digər gəlirləri hesab olunur.

Sosial yardımın əsas prinsipləri aşağıdakılardan ibarətdir:

1. ünvanlılıq - sosial yardım yalnız aztəminatlı ailələrə təyin olunur;
2. ədalətlilik - sosial yardım ailənin orta aylıq gəliri ilə hər bir ailə üzvü üçün ehtiyac meyarının məcmusu arasındakı fərq məbləğində təyin olunur;
1. bərabərlik - sosial yardım bütün aztəminatlı ailələrə təyin olunur.

Orta aylıq gəliri onlardan asılı olmayan səbəblər dedikdə aşağıdakı hallar nəzərdə tutulur:

- Şəxsin əlil olması;
- Şəxsin əmək pensiyaçısı olması;
- Şəxsin birinci qrup əlilə, 8 yaşına çatmamış uşağa və ya sağlamlıq imkanları məhdud 18 yaşınadək uşağa qulluq etməsi;
- Şəxsin 23 yaşadək əyani təhsil alması;
- Şəxsin Dövlət Məşğulluq Xidmətinin yerli orqanında dövlət orqanının və

ya hüquqi şəxsin ləğv edilməsi və ya işçilərin sayı və ya ştatların ixtisar edilməsi ilə əlaqədar işsiz kimi qeydə alınması;

Şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsi.

ÜDSY təyin edilərkən, ailənin tərkibində aşağıda göstərilən ailə üzvləri nəzərə alınmır və onlara görə ÜDSY ödənilmir:

- tam dövlət təminatında olan şəxslər (uşaq evi və internatlarda, qocalar, əlillər və ya sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün internat evlərində, xüsusi təhsil müəssisələrində yaşayan şəxslər);
- müddətli həqiqi hərbi xidmətdə olan şəxslər;
- cəzaçəkmə müəssisələrində cəza çəkən şəxslər;
- axtarışda olan şəxslər;
- Azərbaycanda yaşamayan Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları;
- əcnəbilər (ölkə ərazisində daimi yaşayanlar istisna olmaqla).

Sosial yardımın verilməsinin dayandırılmasına səbəb ola biləcək hallar baş verdikdə sosial yardım dayandırılır. Bura təmsilçi vəfat etdikdə, ailənin tərkibində və gəlirində sosial yardım məbləğinin dəyişdirilməsinə səbəb ola biləcək hallar baş verdikdə və ya sosial yardım ailə tərəfindən ardıcıl gələn 3 ay müddətində alınmadıqda sosial yardımın verilməsi dayandırılır və ailənin sosial yardım almaq hüququna yenidən baxılır. Ailəyə mənzil (əgər ailənin yeganə nəqliyyat və ya mənzili deyildirsə) və nəqliyyat vasitəsi bağışlandığı hallarda, sosial yardımın verilməsi həmin halın baş verdiyi gündən dayandırılır.

35. Sosial xidmətlərin ünvanlı təqdimat mexanizmlərini paktiki əsasda müqayisəli şəkildə təhlil edin. (cetin)

Ehtiyacı olanlara müavinətlərin və xidmətlərin ünvanlı təqdimatının əsas mexanizmləri mövcuddur və onları hər bir mexanizmin inzibati ehtiyaclarını nəzərə almaqla qruplaşdırmaq olar.

a) şəxsin müavinət alma ərizəsini bəyənmək və ya bəyənməmək haqda müdiriyyətin (idarənin) qərarını tələb edən, ehtiyacı olanların fərdi qiymətləndirilməsi mexanizmləri. Qərarın qəbul olunması üçün əsas dolanacaq imkanlarını və ya ərizəçinin qidalanması ilə bağlı vəziyyətin yoxlanılmasıdır;

b) oxşar, asan aşkara çıxan xüsusiyyətlərəmalik olan əhali qruplarına kömək hüququnu təmin edən, qrup və ya coğrafı ünvanlılıq mexanizmləri;

c) avtomatik ünvanlılıq (özünəünvanlılıq) mexanizmləri, namizədlərin iştirak haqqında fərdi qərarlarına arxalanır. Adətən bu proqramlar, nəzəri olaraq, hamı üçün açıqdır, əslində isə onlar elə işlənib hazırlanır ki, yoxsul olmayan şəxslər tərəfından sui-istifadənin qarşısı alınsın. Çox vaxt bu proqramlar, yalnız yoxsulların istifadə etdiyi mallara, uşaq mallarına edilən maliyyə yardımı şəklində təzahür edirlər.

Fərdi qiymətləndirmə - bu, ən dəqiq, ancaq inzibati nöqteyi-nəzərdən

ən baha başa gələn üsuldur. Hər bir ayrıca namizədin ərizəsinin nəzərdən keçirilməsi, birinci, gəlir səviyyəsinin uçotunu, ikinci, əlavə meyarlar əsasında sosial sektorun işçisi tərəfindən ailə vəziyyətinin qiymətləndirilməsini daxil edən, ətraflı şəxsi informasiyanı tələb edir. Bu üsuldan o vaxt istifadə oluna bilər ki, ünvanlanacaq qrupu dəqiq müəyyən etmək mümkün olsun və etibarlı informasiyanın alınması üçün kifayət qədər yaxşı inzibati imkanlar olsun.

Qrup ünvanlılığı mexanizmi hər hansı bir açıq-aydın xüsusiyyətlərə malik olan bütün kateqoriyalara tətbiq oluna bilər. Bu xüsusiyyətləri iki qrupa bölmək olar: konkret coğrafı ərazidə yaşama ilə müəyyən edilmiş xüsusiyyət; hərbi xidmətdə olanlar, tələbələr, çoxuşaqlılar, dul qadınlar və s.qrupuna aid olunma ilə müəyyən olunmuş xüsusiyyət. Bu yanaşma, fərdi qiymətləndirmə ilə müqayisədə, daha az müfəssəldir və arzuolunmaz şəxslərin daxil edilməsi riski yüksəkdir. Bu yanaşmanın üstünlüyü ondadır ki, o, daha az xərclərlə bağlıdır və onu tətbiq etmək daha asandır. Bundan başqa, güzəştlərdən istifadə hüququnun fasiləsiz təmin olunmasına daim yenidən baxılmasını tələb edir.

Avtomatik ünvanlılıq potensial rıfah və xidmət alanların fərdi qərarlarına əsaslanır və adətən əks-ünvanlılığın aləti kimi istifadə olunur ki, yoxsul olmayan şəxslərin proqramın rifah və xidmətlərindən istifadəsinə yol verilməsin. Qəbul olunan qərarlara təsir vasitələri: yoxsul hesab olunmayan rayonlarda rifahı əldə olunma imkanı (əldə olunma imkanınm olmaması); rıfahın (xidmətin) aşağı keyfiyyəti və ya həmin rifah və xidmətdən istifadə edən şəxslərə münasibətdə mənfı ictimai fıkir "damğa". Bu, seçim qabiliyyəti ən aşağı olan mexanizmdir və digər mexanizmlərə nisbətən daha çox qeyri-səmərəliliyi və sui istifadəni şərtləndirir. Onun üstünlüyü - minimal inzibati fəaliyyət və yenidən baxılma mexanizminin

praktiki olaraq yoxluğudur.